

A DIKTATÚRA ÉVTIZEDEI

A kötet a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS
A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC
TUDOMÁNYÁGÁBAN' c. projekt támogatásával valósult meg.

A DIKTATÚRA ÉVTIZEDEI

Tanulmányok, esszék, előadások 5.

Szerkesztette: Horváth Miklós

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet-
és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Piliscsaba
2013

A diktatúra évtizedei
Tanulmányok, esszék, előadások 5.

Szerkesztette: Horváth Miklós

Lektorálta:
M. Kiss Sándor
Horváth Miklós

Olvasószerkesztő:
Fehér Bence
a Magyar Írószövetség tagja

Kiadja a **Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**
Történelemtudományi Doktori Iskola
Piliscsaba
<https://btk.ppke.hu>

Felelős kiadó:
Szuromi Szabolcs Anzelm

Tördelőszerkesztés, nyomdai előkészítés, borítógrafika:
Fodor Krisztina Dóra

A témakörben rendezett konferencia szervezésében és a kötet szakmai munkálataiban részt
vett, közreműködött a

Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület
(TITE)

www.tite.hu

© Horváth Miklós, a szerzők

ISBN 978-963-308-117-4ö
ISBN 978-963-308-122-8

Tartalomjegyzék

KISS RÉKA

A bátaszéki összeesküvés Fejezet a reformátusokat ért megtorlásokból (1961)..... 7

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

Mindszenty József hercegprímás elszigetelt harca a félrabságban (1956-1971)..... 23

ÉHMANN GÁBOR

Tabódy István börtönbüntetései és a kiszabadítására tett kísérletek
(1961-1972)..... 41

KISS RÉKA¹

A bátaszéki összeesküvés Fejezet a reformátusokat ért megtorlásokból (1961)

1961. január 14-én a Budapesti Fővárosi Bíróság zárt ülésen hirdetett ítéletet Székely Dezső bátaszéki református lelkész és társai perében. Néhány hónappal később Cseh Benjámint decsi pap ült a vádlottak padján. A hírhedt Bimbó-tanács államellenes összeesküvés címén Székely Dezsőt 15, Cseh Benjámint 3 és fél esztendőre börtönbüntetésre ítélte.²

A két per vádlottjai közül csupán ketten viseltek református egyházi tisztséget. Székely Dezső és Cseh Benjámint szűkebb pátriájuknak megbecsült személyiségei, sok lelkipásztortársukhoz hasonlóan helyi közösségük kulcsemberei voltak, azonban nem tartoztak a tágabb körben is ismert lelkészek közé. Nem kerültek hangsúlyos szerepbe sem a forradalom napjaiban, sem azt követően. Perük nem kapott nyilvánosságot. Talán ezzel magyarázható, hogy a reformátusokat ért megtorlások szimbolikus erejű aktaival szemben Székely Dezső és Cseh Benjámint perét mindmáig kevésbé tartja számon az egyházi közvélemény, a számos vidéki lelkipásztort ért széleskörű retorziósorozat egyikeként került be az egyháztörténet-írásba. Az ellenük indított eljárásnak – annak ellenére, hogy a kivégzett Gulyás Lajos levéli lelkipásztort követően református lelkészek közül Székely Dezső kapta a legsúlyosabb ítéletet – nincs kitüntetett helye a református történeti emlékezetben.

A kutató számára éppen ezért lehet első olvasatra meglepő, hogy a jól ismert egyházi ügyek mellett/helyett miért irányult éppen Székely Dezsőék perére a politikai rendőrség megkülönböztetett figyelme. Az állambiztonság szempontjából ugyanis a per különleges jelentőséggel bírt. 1960-ban a belső elhárítás munkájáról szóló szokásos éves jelentésben már az abban az

¹ A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, "TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN" c. projekt keretében valósult meg.

² A Székely-per további vádlottja között találhatjuk Rédling János bátaszéki plébánost, Várnagy Antal káplánt, Böszörményi Zoltán tanítót, Pintér István gyógypedagógiai tanárt, báró Mirbach Antal egykori földbirtokost, Antal Imre volt csendőr főtorzszőrmestert. Mindnyájan bátaszéki lakosok. Cseh Benjámint vádlott társai Flieg József gyógyszerész és Áts Kálmán állatorvos voltak. A per iratai: ÁBTL 3.1.9. V-146499/alap, 1-5.

évben realizált legjelentősebb ügyek egyikeként olvashatunk az ún. bátaszéki összeesküvésről.³ Berényi István, az egyházi elhárítás 1957–1962 közötti irányítója titkos állambiztonsági tankönyvében⁴ szintén ezt az ügyet állította a forradalom utáni „református reakció” elleni harc középpontjába, olyannyira, hogy más ’56-os református ügyet meg sem említett. Székely Dezső nevén kívül pedig csupán Ravasz Lászlóét, a két háború közötti időszak közismert püspökéét tartotta fontosnak kiemelni. Hollós Ervin pedig, aki ebben az időben a belső reakció elleni harc osztályának vezetőjeként tartotta kézben ennek a pernek a szálaikat is, néhány év múlva már mint a rendszer „nagyrebecsült történése” egy egész fejezetet szentelt a „Székely Dezső-féle összeesküvésnek” a legjelentősebb ún. ellenforradalmi szervezeteket bemutató hírheft propagandakönyvében.⁵

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy hogyan és miért lett egy – kis túlzással – szinte reformátusok nélküli református összeesküvés vezére egy bátaszéki pap. Miért bírt az állambiztonság szempontjából ez a sok sebből vérző ügy kiemelt jelentőséggel? Írásom tehát alapvetően egy esettanulmányra épül, melynek jelentősége azonban túlmutat önmagán. A kérdés megfejtése során ugyanis bepillantást nyerhetünk az ’56 utáni egyházpolitika boszorkánykonyhájába, valamint a forradalmat követő politikai és megtorló perek kulisszatitkaiba.

A KEZDETEK

A rendelkezésre álló dokumentumok szerint a Tolna megyei politikai osztály 1958 nyarától folytatott bizalmas ügynöki nyomozást hat bátaszéki lakos állítólagos államellenes szervezkedési ügyében, akik elhatározták, hogy fegyvereket és egy rádió-adóvevő készüléket szereznek be, hogy felkészülten várják egy reménybeli újabb forradalom kirobbanását. Az első rendőri jelentések szerint a szervezkedés vezetője Heckmann Mátyás helybéli fagylaltáros volt, tagjai pedig Heckmann ismerősi köréhez tartozó

³ ÁBTL 1.6. 65-2060/14/1961. 10. d. Tájékoztató a belső elhárítás vonalain 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről.

⁴ ÁBTL 4.1. A-3794 Berényi István rendőr őrnagy: A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. A teljes szöveg közölve: Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartóiszteknek.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

⁵ Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 237-240. o.

bátaszéki kisiparosok, állami alkalmazottak. Közülük többen a forradalom alatt nemzetőrként vagy a helyi nemzeti bizottság tagjaként tevékenykedtek.

Eközben 1959-ben a Vas megyei Rendőrfőkapitányság letartóztatott egy volt csendőrtisztet, Antal Imrét, akinél a házkutatás során néhány fegyvert is megtaláltak.⁶ Antal, aki történetesen szintén bátaszéki lakos volt, rövidesen beismerő vallomást tett, mely szerint a lefoglalt fegyvereket a szervezkedés egyik tagja, a helybeli postás rejtette el nála. A nyomozás hamarosan azt is „kiderítette”, hogy a szervezkedés tagjai között további volt csendőrtiszteket lehet felfedezni. A felgyülemlett terhelő adatok birtokában 1960 januárjában letartóztatták Heckmannékat.⁷

A nyomozás addigi eredményei jól érzékelhetően igazodtak a megtorlás új irányait kijelölő friss politikai direktívákhoz. 1958 januárjában született a büntetőpolitika végrehajtásért felelős szervek, Nezvál Ferenc igazságügyminiszter, Biszku Béla belügyminiszter, valamint Szénási Sándor legfőbb ügyész közös utasítása, melynek egyik fontos passzusa szerint „a jelenleg még aktívan tevékenykedő ellenséges elemek által elkövetett politikai bűncselekmények felderítését, mint legfontosabb feladatot kell előtérbe helyezni”.⁸ Fél évvel később az állambiztonsági szervek munkájáról szóló BM jelentés pedig már meg is erősítette, hogy „a jelenleg folyó vizsgálatok többségét az ellenforradalom után elkövetett bűncselekmények miatt indított eljárások teszik ki.”⁹

A bátaszéki vasútállomáson és a helyi Földművesszövetkezet I. számú cukrászdájában folyó, de még csírájában elfojtott államellenes szervezkedésről¹⁰ szóló első jelentések azonban nemcsak a megtorlásnak új

⁶ 1 db géppisztolyt, 2 db hadipuskát, 2 db pisztolyt.

⁷ ÁBTL 3.1.9. V-146499/1. 344-350. o. Jelentés Heckmann Mátyás és társai szervezkedők (sic!) ügyében, Szekszárd, 1960. február 17.

⁸ 1958. január 8. Az igazságügy-miniszter, belügyminiszter és legfőbb ügyész 103/1958. sz. közös utasítása a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről. In: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 4., szerk. Dr. Szabó Győző – Dr. Horváth Ibolya et al. (A továbbiakban *Iratok* 4.) Budapest, 1995. 794. o.

⁹ A BM jelentése az MSZMP PB a büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről szóló határozatának végrehajtásáról az állami munkában. *Iratok* 4. 855. o.

¹⁰ Hogy valójában nem történt szervezkedés, azaz a gyanúsítást valótlan tényállásra építették, azt az állambiztonság saját belső jelentéseiben nem is nagyon igyekezett kendőzni: „Heckmann Mátyás és társai államellenes szervezkedésére jellemző a laza szervezeti forma, amelyet tükröz az, hogy az államellenes csoport nem volt kellően összefogva. A beszervezett személyek többsége a beszervezésük után nem találkozott Heckmannal. (Sic!) A beszervezett személyek többsége nem tudott arról, hogy kik a szervezkedés tagjai, arról pedig senki nem tudott, hogy a szervezkedésnek ki a legfőbb vezetője. A Heckmann Mátyás által bevont

lendületet adó politikai igényeknek feleltek meg, melyek az ellenforradalom után is aktív ellenséges csoportok leleplezésére irányultak, hanem az osztályszempontok miatt elégedetlenkedő pártvezetés elvárásait is igyekeztek érvényesíteni. Helyi szinten próbálták (igaz, kevés sikerrel) igazolni, hogy az ellenforradalom a kifejezetten osztályidegen elemeken kívül támaszkodik a „... volt horthy erőszakszervezetek tagjaira, a volt katonatisztekre, csendőrökre”. Az iratok tanúsága szerint ugyanis a vizsgálatok ezen fázisában a bátaszéki szervezkedést az 1958 márciusában felújított ún. csendőrüggyekkel próbálták meg kapcsolatba hozni, Bátaszéken is demonstrálva az ellenforradalmi konstrukció egyik sarokkövét, miszerint a népbíróság elé citált hajdani csendőrtisztek személyükben is reprezentálják a folytonosságot a háború előtti „ellenforradalom” és az 1956-os „ellenforradalom” között. Ez a koncepció vett fordulatot 1960 elején.

AZ EGYHÁZI SZÁL: SZÉKELY DEZSŐ ÜGYE AZ ÁLLAMBIZTONSÁG ÚTVESZTŐIBEN

A nyomozó szerveknek ekkora sikerült ugyanis „megállapítani”, hogy a háttérben valójában a helybéli római katolikus káplán, Várnagy Antal állt. Ő „szóltotta fel Heckmannt is a fegyveres szervezkedés létrehozására”, és ő tartotta illegális úton nyugattal is a kapcsolatot.¹¹

Az egykor jellegzetesen sváb településen persze nem volt nehéz nyugati kapcsolatokat kimutatni. Ezt egy a két háború között a sváb származású Várnagyéknál cserkészként nyaraló nyugatnémet gyógyszerész személyében találták meg a tolnai rendőrök, aprópénzre váltva az '56 decemberi hírhedt párthatározatnak a nemzetközi imperializmus aknamunkájáról szóló alaptételét.

A helyi káplánt követően Rédling Jánosra, Bátaszék római katolikus papjára terelődött a nyomozók figyelme, időközben pedig látókörkbe

személyek közül 1958-ban még többen érdeklődtek a szervezkedéssel kapcsolatban, 1959-ben azonban már alig volt eset arra, hogy a beszervezett személyek érdeklődtek volna Heckmanntól a szervezkedés iránt ... A szervezkedésre jellemző még az is, hogy a realizálás előtt a csoport aktív ellenséges tevékenység végrehajtására feladatot nem kapott. A szervezkedésben kifejtett tevékenység a csoport további szélesítésére irányult.” Összefoglaló jelentés Heckmann Mátyás és társai ügyében Budapest, 1960. augusztus 2. ÁBTL 1.6. II/8. Monográfiák 2/F. kötet 117. o.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-146499/1. 357. o. Jelentés Várnagy Antal r.k. káplán ügyében, 1960. ápr. 21.

került a falu református lelkésze is. Az 1960. május 11-én őrizetbe vett Székely Dezsővel eleinte csak azt ismertették be, hogy részese volt a mind népesebb összeesküvésnek, néhány hónap múlva azonban már az egész szervezkedés vezetőjévé avatták. 1960 júniusában immáron Székely Dezső-ügyként folytatódott a vizsgálat, s a megyei politikai nyomozó osztályról felkerült az anyag Budapestre a központi szervekhez. Ezzel párhuzamosan az állítólagos összeesküvés karaktere is megváltozott: csendőrügyből egyházi ügy lett, Heckmannék perét pedig leválasztották Székely Dezsőékéről.

Székely Dezső életpályájának több mozzanata is alkalmas volt arra, hogy egy rendszerellenes szervezkedés vezetőjének szerepét osszák rá. A Felvidéken született, 1947-ig itt szolgált református lelkészként, majd jelentősebb egyházi tisztséget kapott, püspöki titkár lett. Helyi szintű pártpolitikai feladatokat vállalt a szlovákiai Magyar Nemzeti Pártban, illetve az első bécsi döntés után a kormányzópártban, a Magyar Élet Pártjában. A felvidéki magyarok kényszer-áttelepítése során került sokadmagával Bátaszékre, ahol a jellegzetes katolikus sváb környezetben megszervezte a református gyülekezetet. Mindezek az életrajzi adatok az állambiztonság interpretálásában a rendszerellenes ideológiai elkötelezettséget, valamint a településen belüli kiterjedt befolyását támasztották alá.

A legfontosabb életrajzi mozzanatnak azonban Székely Dezső svájci teológiai tanulmányai bizonyultak. Időközben ugyanis további „nem várt fordulat” állt be a bátaszéki ügy vizsgálatában. „Hosszas nyomozás után kiderült”, hogy a szervezkedés valójában már 1956 nyarán, az Egyházak Világtanácsa (EVT) Központi Bizottságának nevezetes galyatetői ülésével kezdetét vette, melyen részt vett Henri d’Espine, Székely Dezső egykori svájci professzora is. Székelynek egy közös autótúr erejéig sikerült nem hivatalos keretek között is találkoznia volt tanárával, s e találkozón a nyomozati iratok szerint d’Espine professzor arról beszélt, hogy a nemzeti érzésre építve, a katolikus egyházzal összefogva kell küzdeni a közös ellenség, a kommunizmus ellen. Ráadásul, egy hamisítatlan, kémregénybe illő fordulattal, a svájci teológus professzor az autóban egy pisztolyt is átadott a bátaszéki papnak a következő szavakkal: „emlék és egyben jelkép is.”

A kikényszerített beismerő vallomások alapján így egy csapásra egy nemzetközi kapcsolatokkal bíró, és akár a csendőrszál nélkül, önmagában is bizonyítható fegyveres összeesküvés első számú gyanúsítottjává vált Székely Dezső.

Az összeesküvés végső fikcióját a fent hivatkozott 1960-as BM-jelentés a következőképpen foglalta tömören össze:

„SZÉKELY DEZSŐ és társainak államellenes szervezkedésében református és katolikus papok, volt csendőrök s különböző osztályidegen elemek vettek részt. Szervezkedésük már az ellenforradalom után megkezdődött. 1957-ben a szervezkedés vezetője Székely Dezső ref. pap összejövetelt tartott saját lakásán. Ez alkalommal közösen memorandumot szerkesztettek, melyben összefoglalták, hogy az elkövetkezendő időkben a csoport tagjainak milyen feladatai lesznek. Céljaik voltak többek közt: az általuk megbízható személyek funkcióba állítása, egyes olyan személyek eltávolítása a református egyháztól, akik az állam és egyház közötti megállapodással szimpatizáltak. Bár a szervezkedés református papi vezetés alatt állt, ebbe katolikus papokat is bevontak azzal az elképzeléssel, hogy »közös az ellenségük, közösen kell összefogni és harcolni ellene«. Ennek a közös plattformnak alapján folytatták népi demokratikus államrendünk elleni tevékenységüket. A szervezkedés külföldi kapcsolattal rendelkezett. Még 1956-ban az akkor Galyatetőn megrendezett EVT ülésen teremtett kapcsolatot SZÉKELY DEZSŐ az EVT egy külföldi tagjával. Találkozásuk alkalmával ez a személy felhívta SZÉKELY figyelmét, hogy többet kell tenni annak érdekében, hogy Magyarországon a fennálló társadalmi rendszer megváltozzék. Módszerbeni utasításokat is adott SZÉKELY-nek, hogy a cél érdekében milyen munkát kell kifejtetni. Jelképként átadta pisztolyát SZÉKELY DEZSŐ-nek. A későbbiek során SZÉKELY részben levelezésen, részben egy nyugati követségen lévő személyen keresztül diplomáciai úton tartotta a kapcsolatot megbízottjával. Számára illegális úton küldött ki különböző értesítéseket, melyekben ismertette a hazai helyzetet.

A szervezkedés a későbbiek folyamán széleskörűen kiterjedt és abban a legkülönbözőbb egyházi, polgári deklaszált értelmiségi személyek és a volt horthysta erőszakszervek egyes tagjai vettek részt. A szervezkedésben résztvevő csendőröket és egyéb horthysta elemeket adott esetben fegyveres akció végrehajtása és a rendszer híveivel való véres leszámolás gondolata vezette.”¹²

A nyomozati és periratok emellett további olyan részleteket is tartalmaznak, amelyekre az 1960-as összefoglaló nem tért ki, ugyanakkor a református szál értelmezéséhez nélkülözhetetlenek. Székelynek a ráállított fogdaügynök hathatós közreműködésével formálódó vallomásai egy olyan koncepcionális keretet vázoltak fel, melynek végső célja a forradalom napjaiban az egyház megújítására életre hívott Református Megújulási Mozgalom behálózása volt. A megtorló hatalom érdeklődésének és

¹² ÁBTL 1.6. 65-2060/14/1961. 10. d. Tájékoztató a belső elhárítás vonalain 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről.

érdekeinek megfelelően szerkesztett új elbeszélések immáron arról szóltak, hogy a bátaszéki lelkész valójában a svájci professzor és a Református Megújulási Mozgalom között tartotta a kapcsolatot. Először még csak a Mozgalomban résztvevő tolnai és baranyai lelkészek szintjén, akik a vádiratban összegzett konstrukció szerint immár d’Espine szavainak szellemében tanácskoztak a szocialista rendszerhez hű egyházi vezetők leváltásáról. Majd kiderült, hogy Székely ténykedésének köszönhetően 1956 őszén a bátaszékiek szervezkedése Dunántúl jó néhány megyéjében az ellenforradalom gyújtópontját jelentette. Végezetül pedig november 4-ét követően Székelyben megérett az elhatározás, hogy a d’Espine-től kapott utasítások értelmében egy illegális szervezet életre hívását kezdeményezze. Ezt a terhelt beismerő vallomásai mellett levelezése is bizonyította. Legalábbis Hollós Ervin szerint, aki a szervezkedést ismertető propagandakönyvében d’Espine szellemi irányító szerepét a következőképpen támasztotta alá: „Talán nem érdektelen, hogy Székely Dezső 1957 végén a svájci követség útján levélben így számolt be Henry D. Espine-nek (*sic!*) : »...a lelkek gondozása mindenütt folyik...« Ebből a professzor megértette, hogy az illegális munka tovább folyik, erre utal az 1958 januárjában irt válaszevél is: »...Önt soha nem felejtjük el és jó munkát kívánunk Önnek...«¹³ Székely a d’Espine-től kapott iránymutatás nyomán társaival felkereste a Megújulási Mozgalom forradalom alatti vezetőit, Ravasz László volt püspököt és Pap Lászlót, a Budapesti Református Teológiai Akadémia népszerű dékánját, akik mindketten támogatták a kezdeményezést, bár miként a vádirat fogalmazott, „Pap László püspökhelyettes még élesebben vetette fel a lelkészek államrend elleni fellépésének kötelességét.” Székely Dezső és társai az elhangzottakat egyértelműen úgy értékelték, hogy „az nyílt felhívás államellenes politikai tevékenységre. Székely egybevetette a d’Espine-től hallottakat Ravasz László álláspontjával, és megállapítva az utasítások azonos tartalmát, cselekvésre határozta el magát.”¹⁴ A szervezkedésbe bevonta a katolikus egyház helyi képviselőit, akik megszerezték Rogács Antal pécsi püspök támogatását is.

De miért is lett egy svájci professzor a magyar reformátusok forradalom alatti tevékenységének külföldi szellemi irányítója? Hogyan vált egy egyszerű látogatásból a politikai rendőrség narratívájában államellenes összeesküvés? Miként lett az egykori püspök és a külföldön is jó nevű teológiai dékán egy falusi pap által vezetett helyi érdekeltségű összeesküvés

¹³ Hollós: i. m. 240. o.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9 V-146499. Vádirat Székely Dezső és társai ügyében, 328-333. o.

szellemi vezére? Van-e belső logika a felettebb gyenge színvonalú, első olvasásra esetlegesnek és abszurdnak tűnő állambiztonsági fikció mögött?

A válaszhoz Berényi István, az egyházi elhárítás vezetője által irt összefoglaló értékelés adhatja meg a kulcsot.

„Az egyházi reakció bár burkolt formában, de igyekezett akadályozni az egyházon belüli kibontakozást is. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a „Megújulási Mozgalom” vezetői a felosztatás ellenére illegálisan tovább dolgoztak. Továbbra is szították a hangulatot a munkás-paraszt kormány ellen, támogatták az akkor meglévő ellenforradalmi politikai elemek politikai és gazdasági követeléseit. Létük fenntartása miatt azonban módszert változtattak és áttértek a túlzott hitélet hirdetésére. Mivel a misszió és az evangelizáció az ellenforradalom előtti időszakban korlátozva volt, megpróbálták a missziós, illetve evangelizációs tevékenységet kiszélesíteni. A nyugati egyházak felismerve ennek jelentőségét, hathatós anyagi támogatást nyújtottak ennek érdekében.

Az aktív hitélet kiszélesítésére való törekvés mellett Ravasz László elvi jóváhagyása mellett illegális szervezetet is létrehoztak. Tolna megyében pl. Székely Dezső ref. lelkész vezetésével illegális szervezkedést hoztak létre, melynek célja volt: reakciós elemek tömörítése, a kibontakozás akadályozása, a tsz-mozgalom elleni agitáció. Székely nyugati kapcsolatokkal is rendelkezett, ahonnan erkölcsi támogatást kapott.¹⁵

Az állambiztonsági logika megértéséhez mindenekelőtt érdemes a vizsgálati osztály 1960-as és az egyházi elhárítás 1963-as összefoglalóját összevetni és a hangsúlyeltolódásokra odafigyelni. Az 1960-es jelentés a *bátaszéki összeesküvésről* szólt. Egy alapvetően helyi érdekeltségű, osztályidegen elemekből álló, rendszerellenes összeesküvés képét rajzolja fel, melyben az egyházi irányítás kiemelt, de nem kizárólagos szerepet kapott, és érzékenyen reagált a felmerült református és katolikus kapcsolatokra. A Berényi-féle interpretáció már címében is jelzi a különbséget. Ez a *Székely Dezső-féle összeesküvést* foglalja össze röviden, amelyben a református összefüggések válnak kizárólagosan dominánssá. Berényi összefoglalásában sem a helyi vonatkozásoknak, sem a katolikus kapcsolatoknak nem volt jelentőségük, ellenben kiemelt hangsúlyt kapott a Megújulási Mozgalom, és külön is kitért Ravasz László egykori püspök elvi irányítószerepére, melyet 1960-ban még meg sem említettek. Továbbá, Berényi szövege tömör összefoglalását adja az egyházi elhárítás által a református reakció tevékenységéről kidolgozott alapparratívának, mely

¹⁵ ÁBTL 4.1. A-3794; Hogyan üldözzünk, 179. o.

szerint – az ellenforradalom fő okait kijelölő hírhedt 1956. decemberi párthatározattal egybecsengően – a református egyházon belüli „ellenforradalmi fejleményeket” döntően két tényező alakította. A „nemzetközi imperializmus aknamunkáját” protestáns vonalon elsősorban az Egyházak Világtanácsa végezte el. A „Horthy-fasizmusnak” megfeleltethető „klerikális reakciót” pedig lényegében a Megújulási Mozgalommal azonosította.

Berényi végső soron '56 református egyházi vonatkozásainak állambiztonsági értelmezését, pontosabban a szervek által megkonstruált és kanonizált felfogását rögzíti, melynek középpontjában a Megújulási Mozgalom állt. Ennek a történeti-kanonizálási folyamatnak az alakulása az egyházi elhárítás szerveinek 1957-es újjászervezésétől kezdve nyomon követhető a református egyházzal foglalkozó állambiztonsági jelentésekben, összefoglalókban, egyik leglényegesebb állomását pedig éppen a Székely Dezső ügy jelentette. Azonban ha az *origo* a politikai rendőrség interpretációjában a Megújulási Mozgalom volt, akkor miért Székely Dezső és miért nem Ravasz László vagy Pap László ült a vádlottak padján?

A KÁDÁRI EGYHÁZPOLITIKA KEZDETEI

Az okok megfejtéséhez a kádári egyházpolitika alapjait kell megértenünk. A forradalom és szabadságharc napjait tömeges és kegyetlen megtorlás követte. A szovjet megszállókkal érkező kádári vezetésnek azonban kezdetben sem érdeke, sem módja nem volt arra, hogy az egyházakkal szemben is nyíltan fellépjen. A széles társadalmi ellenállásba ütköző MSZMP hatalma konszolidálásához egyházpolitikájában is taktikázásra kényszerült. Ez azonban közel sem jelentette a burkolt nyomásgyakorlás és az erőszakos akciók elmaradását, melyek a súlyos fizikai bántalmazásokon át egészen a politikai gyilkosságokig terjedhettek. Hogy a nyilvánosság felé meghirdetett egyház- és vallásszabadság a gyakorlatban mennyit is ért, Horváth János, az egyházügyi hivatal elnöke meglehetősen kendőzetlen formában hozta egy református egyházi értekezleten a jelenlévők tudomására: *„A mi felügyeleti jogunk ma különösképpen arra irányul, minél minimálisabbra szorítsuk le az egyházon belüli reakciós ellenforradalmi törekvéseket. Még akkor is, ha*

*bizonyos törvényekbe ütközünk eközben, mert az ellenforradalmi erők sem nézték a törvényességet.*¹⁶

A mind magabiztosabbá váló hatalom 1957 tavaszán látta elérkezettnek az időt, hogy az egyházpolitika aktuális kérdéseit, köztük elsőrendűen a Mindszenty-kérdést, a pártvezetés szintjén is megtárgyalja. Ekkor jelölték ki az egyházakra kiterjesztett megtorlás fő irányvonalait is. Ezt két, egymással szorosan összefüggő, de bizonyos fokig rivalizáló szempont határozta meg. Az egyik érvényesítendő irányelv az egyházak egymás elleni kijátszásának mesterfokra vitt taktikája volt. Miként Kállai Gyula, az MSZMP ideológiai titkára és egyben a kormánynak a művelődésügy vezetésével megbízott tagja fogalmazott: *„Vannak itt javaslatok arra nézve, hogy letartóztatásokat kell csinálni. Én ezt javaslom. De meggondolandó, hogy pl. a református egyházból tartóztassunk-e le papokat. Kezdjük a katolikusokkal, ezt meg fogják tudni a reformátusok is és tudják, mihez tartás magukat.”*

A mérleg másik serpenyőjében azonban az ún. ellenforradalmi maradványok felszámolásának és az egyházakon belüli megújulási törekvések kíméletlen megtorlásának követelménye állt: *„a nyíltan ellenséges papokat természetesen nemcsak a katolikus, hanem a többi felekezeti egyházakból is le kell tartóztatni.”*¹⁷

A párthatározatnak súlyos fogantatja lett. A következő hónapokban több mint nyolcvan egyházi személyt vettek preventív őrizetbe. Az internált, bebörtönzött lelkészek közül jellemzően sokan kis falvak papjai, vagy éppen szerzetesek voltak, akik egy-egy kisebb közösség hiteles, nagy erkölcsi tőkájú vezetőinek számítottak. A büntetőeljárások országosan érintették és félemlítették meg az egyházakat, ugyanakkor – az egyházüldözés látszatát kerürendő – egymástól elszigetelten folytak. Ezt a taktikát tükrözte, hogy az egyházak legjelentősebb személyiségeit érintő, nagyszabású nyilvános pereket nem indítottak, sőt az egyházi személyeket gyakran nem is egyházi perben ítélték el. Ennek jellegzetes példája Gulyás Lajos levéli református lelkész ügye, akit a klasszikus koncepció elemekkel átszőtt hírhedt győri-mosonmagyaróvári per harmadrendű vádlottjaként ítélték halálra – papi személyek közül egyedül.

A megtorlás másik református célcsoportja a forradalom alatt az egyház megújítására szerveződő *Református Megújulási Mozgalom* tagjai és vezetői lettek. A budapesti teológia nagytekintélyű dékánja, Pap László és a

¹⁶ Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára A/1 c 116 (2471). A Dunamelléki Egyházkerület esperesi és gondnoki értekezletének jegyzőkönyve, 1957. március 13.

¹⁷ MOL M–KS 288. f. 5. cs. 17. ő. e. 13. o. Az MSZMP Intéző Bizottsága által 1957. március 5-én tartott ülésének jegyzőkönyve (1957. március 5.). Kállai Gyula hozzászólása.

visszahívott nyugalmazott püspök, Ravasz László szellemi irányításával 1956 november közepén szárnyat bontó mozgalom törekvéseit néhány hét alatt egyhangú támogatásáról biztosította a református egyház több mint 900 gyülekezete. A Megújulási Mozgalom a fegyveres ellenállás leverését követően közel két hónapig folytatta tevékenységét, s még februárban is érkeztek támogató levelek, miközben az országban gőzerővel folytak a statáriális perek, internálások, letartóztatások, munkahelyi elbocsátások. A mozgalom országos ismertsége, a presbitériumok többségének nyíltan vállalt támogatása tükrözte, hogy a forradalom alatt levegőhöz jutott egyház belső mozgásai elérték a legeldugottabb gyülekezetet is. A benne rejlő lelki-szellemi erőt jól érzékelt az egyházpolitikai restaurációra törekvő hatalom is, s ezért nem véletlen, hogy a forradalmat követő református egyházpolitika legfőbb ellenségét éppen a Megújulási Mozgalomban látta.

Ennek megfelelően kezdetben egyfelől két szimbolikus személy, Ravasz László és Pap László sorsa állt az egyházpolitikai döntések célkeresztjében, másfelől néhány fiatalabb, nagy népszerűségnek örvendő budapesti lelkészé, többek között Joó Sándoré és Gyökössi Endréé.

Horváth János az 1957 márciusi Ideiglenes Intéző Bizottsági ülésre készített előzetes előterjesztésében az egyházpolitika közvetlen feladataiként név szerint is javaslatot tett nyolc a Megújulási Mozgalomban aktív szerepet vállaló, ismert budapesti református lelkész, köztük Ravasz és Pap internálására.¹⁸ 1957 elején tehát felmerült annak a lehetősége, hogy a református egyházi ellenállás szimbolikus személyiségeivel szemben adminisztratív eszközökkel lépjenek fel, a hatalom azonban továbbra sem volt érdekelt a látványos egyházi megtorlásban, országosan ismert református egyházi személyiségeket felvonultató bírósági eljárásban. Miként azt az egyházi elhárítás területén még újonc Valyó István hadnagy érezhető elégedetlenséggel panaszolta összefoglalójában: *„az egész ügyben a felső vezetés utasítása miatt, mely egyházpolitikai szempontot tartott szem előtt csak preventív őrizetbevétel történt.”*¹⁹

Mindez korántsem jelentette azt, hogy a politikai rendőrség lezártnak tekintette volna az „egyházi ellenforradalom vezetőivel” szembeni jogi megtorlás kérdését. A Megújulási Mozgalom ügye 1958-ban került újra a belügyi szervek asztalára. Ehhez az évhez két fontos párthatározat köthető, amelyek hosszú időre rögzítették a kádári egyházpolitika sarokpontjait.

¹⁸ MOL XIX-A-21-d-0011/1957. 2. d. Előterjesztés az egyházpolitikai helyzet rendezésére. 1957. február 7., illetve MOL M-KS_288. f. 49/ 1 ó. e. 261. Horváth János levele Kállai Gyulához. 1957. február 26.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. O-13686/2. 49-50. o. Jelentés... 1957. december 13.

Gyakorta idézett újdonságuk volt, hogy különválasztották a klerikális reakció és a vallásos világnézet elleni harc módszereit.

A párthatározat tett azonban két további, a protestánsokat érintő későbbi állambiztonsági operációk megértése szempontjából kulcsfontosságú megállapítást is. Az egyik szerint: *„a klerikális reakció tevékenységében egyaránt alkalmaz legális és illegális eszközöket”*.²⁰ Ez az állambiztonsági ügyek tükrében azt jelentette, hogy a párthatározat továbbra is lehetővé tette, hogy az egyházi elhárítás gyakorlatilag bármilyen vallásos tevékenységgel szemben felléphetett adminisztratív eszközökkel. Másrészt az '58-as határozat kifejtette, hogy *„az egyházi reakció kapcsolatban van az egyházon kívüli reakcióval”*.²¹ Ez a megállapítás pedig újfent lehetővé tette, hogy egyházi személyeket ne kifejezetten egyházi perekben ítéljék el, hanem ügyüket össze lehessen kötni más ún. „ellenforradalmi csoportok” ügyével.

Miután önálló nagy protestáns perhez továbbra sem sikerült kellő politikai támogatás szerezni, az állambiztonság a „politikai reakció” két területével igyekezett a református ellenzéket összekapcsolni: a katolikusok elleni eljárásból is jól ismert ún. „ifjúsági vonallal” és az ún. „nacionalista ellenzékkel”. A feladat a politikai rendőrség számára rutinszerű volt. Az állambiztonsági szervek asztalán hamarosan vaskos akták bizonyították, hogy a Megújulási Mozgalomból 1957–58 során több illegális ifjúsági és értelmiségi mozgalom nőtt ki. Az egyházban nagy tekintélyt és közbizalmat élvező Pap Lászlót pedig *„sokoldalú operatív feldolgozás alá vonták, annak megállapítása érdekében, hogy jelenleg hogyan fogja össze és irányítja az egyházi jobboldalt, és esetleg hogyan kapcsolódik a magyar közösség vonalához.”*²² A Pap László elleni eljárás azonban végül ismét lekerült a napirendről. Megbüntetését végezetül az egyházvezetésre bízták, akik az egykori dékánt és püspök-helyettest egy Tolna megyei szórványgyülekezethez számúzték segédlelkésznek.

Az egyházpolitika és az állambiztonsági munka alakulása szempontjából az újabb fordulatot az MSZMP PB 1960. június 21-i ülése hozta. A megtorlások első hullámaint követően ekkor fordult ismét az egyházi közösségek felé a titkosszolgálatok figyelme. Hollós Ervin, a BM belső reakció elleni harc osztályának vezetője az új direktívákat a következőképpen indokolta: *„Az illegális klerikális szervezetek a legnagyobbak. A többi szét van esve ... A klerikális szervezkedéseknél nagy*

²⁰ MOL XIX-A-21-d-002-11/1958. 10. o.

²¹ MOL M-KS-288. f. 5/87. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1958. július 22-i üléséről.

²² ÁBTL 3.1.9. O-13586/4. 237. o. 1958. dec. 5. munkaterv az 1959. évre.

nehézség, hogy rengeteg fiatalot vonnak be ... Ez nekünk azért is jelent nehézséget, mert sokkal tovább kell dolgoznunk, hogy megtaláljuk a vezető centrumokat."²³

A vezető eszmei centrumot pedig a belügy egyre inkább a sommásan nacionalizmusnak bélyegzett nemzeti eszmerendszerben vélte megtalálni. A vallási és a nemzeti gondolat elleni *közös fellépés* szándéka leginkább a református egyházzal kapcsolatban érhető tetten. Németi József, a politikai nyomozó főosztály vezetője egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „*protestáns egyházak területére húzódtak a volt Magyar Közösségi-ek, jobboldali parasztpártiak, népiek. Az egyház legális kereteit felhasználják nacionalista, sovíniszta nézetek terjesztésére.*”²⁴

Ez egyben tág teret engedett annak is, hogy az állambiztonság az „ellenforradalmi maradványokat” egyházi keretek között kereshesse, azaz az egyházellenes intézkedéseket minél inkább a politikai perekhez köthesse. Ugyanakkor – amint arra Soos Viktor Attila mutatott rá egy tanulmányában²⁵ – mindez egy tágabb koncepcióba is illeszkedett. Az '56 utáni megtorlásokat követően ugyanis a politikai rendőrség igen nagy energiákat fordított a rendszer új ellenségképének megalkotására.

Az állambiztonsági módszereknek szabad utat adó határozatot 1960 őszén és 1961 elején újabb nagyszabású adminisztratív intézkedéssorozat követte, elsősorban a katolikus egyházzal szemben, ennek volt csúcspontja az ún. *Fekete Hollók*-akció. Ezzel egyidejűleg a politikai rendőrség újfent elővette a Megújulási Mozgalom lezáratlan aktáit is és elkészítette egy újabb per forgatókönyvét, melynek során sor került a forradalommal kapcsolatban a református lelkészeket ért jogi megtorlássorozat utolsó epizódjára. Így került sor Székely Dezső perére.

²³ MOL M-KS 288. f. 5. cs. 188. ő. e.

²⁴ MOL XIX-B-1-x 10-2/29/1961. Országos Főkapitányi értekezlet, 1961. május 5-6. Az 1961. május 5-6-án a politikai nyomozószervek részére tartott országos értekezlet jegyzőkönyve. (8. d.)

²⁵ Soos Viktor Attila: A megtorlás éve. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium fellépése a "klerikális reakció" ellen. In: *Amikor "fellazult tételben fogalmazódott meg a világ" - Magyarország a hatvanas években.* Szerk.: Ólmosi Zoltán - Szabó Csaba. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára - L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013 (megjelenés alatt).

SZÉKELY DEZSŐNEK ÉS TÁRSAINAK PERE

A megvalósult per azonban megint csak nem az egyházi ellenzék jelentős alakjai, hanem kevésbé ismert, vidéki lelkészek ellen realizálódott. Ez a per az állambiztonság értelmezésében az „1951 óta tartó, 1956-ban pedig a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó református összeesküvésről” szól. Ebben a perben gyakorlatilag '56 református vonatkozásainak állambiztonsági kanonizálása történt meg. Most bírósági ítéletben is rögzítették az addig csak az egyházi elhárítás operatív munkájában és belső jelentéseiben ismételt „református ellenforradalom” legfőbb tételeit.

A Székely Dezső perben tehát a Megújulási Mozgalom felett hirdetett ítéletet a bíróság, a Megújulási Mozgalom vezetői felett azonban *nem*. S ezen a ponton újra tetten érhető az az 1956 óta tartó, sőt korábbra datálható feszültség, ami a párt által megszabott egyházpolitikai érdekek és az állambiztonsági munka között feszült. Ez utóbbi folyamatosan termelte a terhelő adatokat, de a politikai akarat vagy nem tudta vagy nem akarta azokat érdemben felhasználni, realizálni.

1960. december 6-án a Bimbó-tanács megkezdte a Székely-per tárgyalását. Másnap, december 7-én Hollós Ervin osztályvezetői értekezletet tartott a „református egyház területén folyó ellenséges tevékenységgel kapcsolatos munkáról”. Hollós mondatai meglehetősen nagy elégedetlenségről árulkodtak. „Az eddig végzett munkával kapcsolatban megállapítható, hogy vannak eredményeink, de a munka üteme nem kielégítő. Berényi elvtárs nem vezette elég lendületesen a református vonalon dolgozó csoport munkáját, pl. Székely-Kasánszky²⁶ ügy. Ezen változtatni kell, nagyobb lendülettel kell irányítani a munkát” – adta ki a direktívát Hollós.

Noha a református ellenállás vezetőivel szemben nem sikerült büntetőeljárást kezdeményezni, Hollós továbbra sem tett le arról, hogy egy későbbi pert megalapozzon. „A Székely ügyben: gondoskodni kell arról, hogy a tárgyaláson felmerülő terhelő adat (olyan személyekre, akik ellen most nem folyik eljárás) szerepeljen a bírósági jegyzőkönyvekben. A Bírósággal a II/8 osztályon keresztül meg kell beszélni, hogy az iratokat küldje vissza az ügyészségnek a nyomozás lefolytatás végett azok ellen a személyek ellen, akikre a tárgyaláson terhelő adatok merültek fel.”²⁷

²⁶ Utalás Kasánszky Zsombor és 23 társa ellen indított büntetőeljárásra. A per alapvetően a középiskolás diákság elleni nagyszabású megtorlóssorozatba illeszkedett. A vizsgálat egy szakaszában a napvilágra került személyes kapcsolati szálak segítségével megpróbálták az állítólagos illegális szervezkedést egészen Ravasz Lászlóig vezetni. ÁBTL 3.1.9. V-146875.

²⁷ ÁBTL O-13586/4 277-278/a. Feljegyzés... 1960. december 8.

A politikai szempontok továbbra sem tették lehetővé Ravasz Lászlóék bíróság elé állítását. A politikai rendőrség működése, a megtorlás belső logikája azonban kikényszerítette, hogy a „*legjelentősebb református ellenforradalmi szervezet*” ne maradjon ki a megtorlás folyamából. Az állambiztonságnak a saját maga számára is bizonyítani kellett, hogy a leleplezett ellenforradalmi bűnök nem maradnak büntetlenül. S még ha a felsőbb egyházpolitikai érdekek nem is tették lehetővé az úgymond valóságos bűnösök elleni perek lefolytatását, személyi szinten a megtorlást, a szervezet ellen és a szervezet mögött húzódó szellemiség ellen lefolytatták a pert, kimondták a bűnösséget, ezt belefoglalták a vádiratba és az ítéletbe, s ezek megteremtették az alapját az esetleges további felelősségre vonásoknak is.

Az egyházakkal azonban a nyilvánosság előtt kiegyezésre, konszolidációra törekvő kádári imázst egy ilyen per erőteljesen zavarta volna. Így érthető meg, hogy végülis, a propaganda szintjén, a bevezetőben említett Hollós Ervin-könyv már egy újabb arculattal ruházta fel Székely Dezső összeesküvését: a szervezet nevét Református Megújulási Mozgalomról Magyar Megújulási Mozgalomra változtatta, a nagyközönség elé tárt verzióból pedig már kihagyott minden országos református szálát, ismert egyházi személyiségre, így Ravasz Lászlóékra vonatkozó utalást is. A kör bezárult. Az 1966-ban közzétett nyilvános verzió szerint Henri d’Espine svájci professzor Székely Dezső közvetítésével végső soron meg nem nevezett bátaszéki összeesküvőknek és háborús rémtetteket elkövető volt csendőröknek adott szellemi iránymutatást.

A kulisszák mögött azonban az egyházi elhárítás rendületlenül tovább dolgozott. Még meg sem száradt a tinta a Székely Dezső-per ítéletén, amikor a politikai rendőrség már egy újabb, minden eddiginél nagyobb formátumú református szervezkedésről tett jelentést: „*Székely Dezső és társai fegyveres szervezkedésének realizálása során nyert adatok és az újabban szerzett értesülések bizonyítják, hogy a prot. egyházakon belül lévő ellenséges erők aknamunkája nem korlátozódott Székely Dezső és társai tevékenységére, hanem az egész ország területét átfogó ellenséges csoportok aktivizálódásáról van szó...*”²⁸ Így kezdődött a titkosszolgálati keresztségben Hitvallók fedőnevet kapott újabb reformátusok elleni állambiztonsági operáció.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. 0-13586/4 278-278a Jelentés... 1961. június 16.

PÁNCZÉL HEGEDÚS JÁNOS¹

Mindszenty József hercegprímás elszigetelt harca a félrabságban (1956-1971)

Mindszenty József életútjában vannak kedvelt korszakok és momentumok, amelyek a szakirodalomban és közvéleményben is újra és újra vonzzák a szerzőket és az érdeklődőket. Ilyen például a prímás koncepció pere, 1956-os szereplése, vagy újabban a nyilas puccs utáni meghurcoltatásának a históriája, és ide lehet sorolni, ahogyan ő maga nevezte, a „félrabságot” is, az amerikai nagykövetségen eltöltött idejét, és feszültségektől nem mentes viszonyát a Szentszékkal 1956, de leginkább 1971 után.

Tanulmányom tárgyalt korszaka nekem is az az idő, amelyet a prímás amerikai követségen töltött, de nem akarom túlságosan érinteni az egyházi ügyeket a prímás *politikai aziluma* kapcsán, melyekben sokszor mint magyar főpap járt el, illetve emelt szót, legtöbbször az Apostoli Szentszék (a pápa) és a Vatikáni Államtitkárság felé. Jelen írásban a vizsgálódásunk középpontjában a prímás közéleti, közjogi és leginkább az ezzel kapcsolatos politikai szerepvállalása áll. Munkámban elsősorban nem a Vatikánnak, hanem az USA elnökeinek, illetve a külügyminisztereinek küldött leveleket, észrevételeket veszem górcső alá. A véleménynyilvánítás útjait Mindszenty lényegében nem maga választotta meg. A Vatikánnak engedelmességből, ragaszkodásból és kötelességből is írt. Azt, hogy a másik oldalon csak az USA maradt meg 'kommunikációs pontként', vendéglátói határozta meg a menedéke lelegején, az eljárási rendjét is megszabva. Így a prímás számára a mozgástér meglehetősen adott volt, amennyiben az amerikai nagykövetség falain kívülre kívánt politikai aktivitást kifejteni.

Az amerikaiak egészen 1956-tól 1971-ig *politikai menedékjognak* tekintették mindazt, amit a Szabadság téren, Budapesten az amerikai konzulátus nyújtott a prímásnak. Mindszenty is annak tekintette leginkább, és sokszor köszönte meg az elnöknek, a külügyminiszternek és a változó státusszal rendelkező konzulátusi vezetőknek. A tárgyalt időszakban

¹ A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, 'TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN' c. projekt keretében valósult meg.

ugyanis 1956-57 között ‘*minister*’, 1957-től 1967-ig ‘*Chargé d’ Affaires*’², 1967-től ‘*ambassador*’³ áll az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének az élén, ami jól mutatja az ország változó diplomáciai viszonyát a magyarországi kommunista diktatúrához; ebben a fordulópont 1956 volt, illetve a hidegháborús enyhülés korszakának kezdete. Négy amerikai elnök (*Eisenhower, Kennedy, Johnson, Nixon*), hat külügyminiszter és helyetteseik, de csak egyetlen magyar kommunista vezető (*Kádár János*) jelzik Mindszenty félrabságának korszakát. Ugyanakkor három pápa (*XII. Piusz, XXIII. János, VI. Pál*) is jelzik ezt a korszakot, melyben 114 levelet küldött csak az Egyesült Államokba a prímás, bár írásbeli választ alig kapott, szóbeli visszajelzést azonban annál többet. Ezeknek formája mindig nagyon egyszerű volt: leveleit megkapták és nyugtázták azok tartalmát, néhány esetleges megjegyzést még közöltek vele. Érdemi, a prímás kéréseinek megfelelő intézkedés nem sok történt az USA részéről, noha minden egyes javaslatát elemezték, vitatták, szorosán jegyzetelték. Ez a fajta kettősség – hosszasan kifejtett politikai nyilatkozatok, kérések lényegi intézkedések nélkül – önmagában is felveti a kérdést, hogy mennyire tekinthetjük *valóságos* politikai harcnak mindazt, amit ekkor Mindszenty József *elszigetelten* kifejtett másfél évtizeden keresztül? Álláspontunk szerint *egyértelműen igen*, hiszen a prímás mozgásteret és az eszközei is eleve adottak voltak, és ezeket az eszközeit maximálisan ki is használta. Mindaz, ami politikai tett volt, logikus és következetes folytatása mindannak, amit pozícióként és kötelességként tennie kellett (vagy lehetett) meggyőződése szerint – alkotmányos, közjogi szerepéből fakadóan és nemzete, valamint egyháza iránti szeretete és kötelességérzete okán.

Ahogy az korábban a prímásról 1956-os tevékenysége kapcsán egy tanulmányomban megállapítottam:⁴ szerepe egyszerre elválaszthatatlanul egyházi és magyar közjogi is (ahogy néha ő említi: *alkotmányos*), a kettő jellege és helyzete kapcsán sem szétválasztható. Politikai tevékenysége pedig legtöbbször *reflektív* (főleg 1946 után), és sokszor vonzza magához egyfajta *metapolitikai* tér is, amelybe leginkább azonban a reálpolitikai helyzet kényszeríti bele.

² Ideiglenes ügyvivő.

³ Nagykövet.

⁴ Pánczél Hegedűs János: Forradalom helyett szabadságharc, de ellenforradalom is? Mindszenty József politikai szerepéről 1956-ban, in: *A vidék forradalma. 1956*. Szerkesztette: Gaganetz Péter – Galambos István. TITE Könyvek 1., TITE, Budapest 2012, 81-122. o. (a továbbiakban: Pánczél, 2012).

Az 1956 és 1971 közötti időszakot (összesen: 14 év, 10 hónap és 24 nap) ebben a tanulmányban korszakokra bontjuk,⁵ amit a prímás főbb törekvései mellett a Szentszék, illetve a nagykövetség szándékai és érdekei is indokoltta tesznek. Különösen fontos választóvonal 1963, amikor Magyarországon (egyházi elítéltekre ugyan nem vonatkozóan) kihirdették az amnesztiát, májusban az ENSZ-ben elfogadták a Magyar Népköztársaság küldöttének a megbízólevelét és az év végén levették a napirendről a „magyar kérdést” is. Innen tudjuk számítani egy lassú konszolidáció kezdetét, amely kompromisszummal zárul majd, illetve több elemében a kádári Magyarország nyereségével is. 1963 ezért a tanulmány korszakolásában is fontos dátum.

Az 1956 és 1962 közötti korszakban a főpapot leginkább a szabadságharc utáni megtorlás foglalkoztatta, illetve a Kádár János vezetésével létrejövő új rendszer elleni felszólalás lehetőségei (melyeket több nemzetközi fórumon is szorgalmazott). A második, 1963-tól 1966-ig tartó korszakban Mindszenty esetében a hidegháborús enyhülés mellett párhuzamosan jelentkezik az eltávolodás vendéglátóitól (ekkortól használja egyre többet a „félrabság” kifejezést a saját állapotára), ezzel párhuzamosan kezdi fenntartásokkal kezelni a szentszéki enyhülési politikát is, ezért egyre többet hangsúlyozza leveleiben a számára fontos – gyakran transzcendens valóságokkal is összefüggésbe hozott – *igazságosság* kritériumát, mint a cselekedeteiben vezérlő elvet. E korszakot nehezíti, hogy Mindszenty tudóbaja is ekkor újul ki, amelyet ugyan rövidebb idő alatt sikerrel kezelnek, de emellett azért nagyon nyomasztóan hat az idős főpap kedélyállapotára, aki ekkor a halállal is számol. Az utolsó, 1967–1971 közötti korszakban a prímásnak nemcsak személye, hanem – nem nagyon változó – álláspontja is teher lesz mind a két félnek, ezért mind a főpap, mind pedig az USA és a Szentszék egyaránt számol az elszakadással, folyamatosan egyre nagyobb teret adva a kádári Magyar Népköztársaság elvárásainak Mindszentyvel szemben. Ez azért is sajátos, mert az MSZMP számára – Rákosi személye mellett – csak Mindszenty volt nyitott kérdés, de 1963 után belpolitikai jelentősége fokozatosan csökkent.⁶

⁵ Itt követjük nagyjából Somorjai Ádám OSB és Zinner Tibor időszakolását, amelyet monográfiájában (Balogh Margit: *Mindszenty József*, Elektra, Budapest 2002, továbbiakban: Balogh, 2002) valamennyire Balogh Margit is oszt.

⁶ Balogh 2002, 306-307. o.

1956–1962: HARC A MEGTORLÁS ÉS AZ ILLEGITIM RENDSZER ELLEN

Mindszenty első korszakának az elbukott szabadságharc élménye és következményei voltak a legfőbb mozgatói. Mindszenty József sem 1956 napjaiban, sem később *nem tartotta az akkori eseményeket forradalomnak* (ahogy az ma már széles körben használt és elfogadott), *hanem szabadságharcnak* és néha (nemzeti) felkelésnek,⁷ amelynek legfontosabb feladata az volt, hogy Magyarországnak visszaadja a függetlenségét, nemzeti és állami szuverenitását. Mindezt már többször elmondta 1956 sorsfordító napjaiban is, legkonkrétabban november 3-i rádióbeszédében,⁸ ehhez ragaszkodott később is, így az azilum időszaka alatt is.⁹

Ennek a hat éves korszaknak az egyik legfontosabb törekvése, hogy ez az állapot valahogyan helyreállítható legyen, külföldi (USA-, ENSZ-) segítséggel, amire indokot az újbóli szovjet megszállást követő kegyetlen megtorlás adhat okot.

Mindszenty cáfolja az MSZMP „ellenforradalom-konceptióját” (melyet az ún. *Fehér Könyv*ben fejtettek ki doktriner módon és terjesztettek külföldön is), pontosan azért, hogy ezzel ne lehetetlenítse el 1956 ügyét, például Dulles amerikai külügyminiszter előtt. Ennek cáfolatként egyébként két hivatalos 1956-os beszédét szolgáltatatta, némi tanácsadással ellátva, ahogyan ezt a primás jónak látta.

Mindszenty ebben a korszakban (is) egyaránt szót emel az itthon maradt és az emigráns üldözöttekért is. Megállapítja, hogy *„Magyarország ma a rémület, a rettegés, a bosszú és a kínzatás földje. A világ magasztalja a szabadságharcosokat, az örült terror viszont halált kiált rájuk kényszerrel összetereztelt pártértekezletein, a párt minden újságjának lapjairól. (...) Sajnos nem használták ki a legjobb politikai lehetőségeket, hogy segítsenek rajtunk. Nemcsak katonailag, hanem diplomáciailag és gazdaságilag sem. Bárcsak Magyarország földjére lépett volna nyugat felől egy jelképes ENSZ csapat október 28. és november 3. között! ... Attól félek, megsemmisül a nemzetem. A*

⁷ Minderre bővebben kitértem korábban: Pánczél, 2012; 88-98. o.

⁸ Mindszenty József: *Emlékirataim*, Budapest 1989 (a továbbiakban: *Emlékirataim*) 439. o.

⁹ Ezt konkrétan is leszögezte, sajátos időszak-meghatározással, Dwight D. Eisenhower amerikai elnöknek címzett levelében: *„A szabadságharc 1956. október 23. és november 3. között zajlott.”* Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-1971*, Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest, 2010 (a továbbiakban: Somorjai – Zinner, 2010). 35. o.

terroristák mér fél éve akadály nélkül gyilkolnak. Kicsi a remény arra, hogy nem fog így menni tovább még vagy négy-öt éven át. Amennyiben ez bekövetkezik, nem lesz senki, aki tagadhatná, hogy Magyarországot és Közép-Európát 1944-ben bekebelezte ez a szörnybirodalom (ti. a Szovjetunió)”.

Ez az Eisenhower elnöknek címzett levél fél éves azilum után íródott és maga után vont, hogy egy sajátos szigorított¹⁰ *policy* (eljárásrend) alakuljon ki a prímás levelezésére: a budapesti ügyvivőtől szóbeli választ kap a nyugtázásról, néhány mondatban összefoglalva, amit hasznosnak tartanak a levelével kapcsolatosan (ezzel összefüggésben még Joseph N. Greene jr. washingtoni külügyi tisztviselő készített emlékeztetőt Andrew Jackson Goodpaster dandártábornoknak, a későbbi NATO parancsnoknak).¹¹

Mindszenty fájdalma és tehetetlenségéből fakadó kétségbeesése Dullesnek írott levelében is megnyilvánul: *„Nehéz türelmesen várni annak, aki a saját vérében fuldoklik. Az idegen hadsereg és az illegitim kormány, melyet az ÁVH koncentrációs táborokkal, kitelepítésekkel és tömeges (naponta hat) halálos ítélettel támogat a mindennapi valóságot jelenti. Az ENSZ-bizottság döntése után, melyhez nyolc hónapra volt szükség, a kínzások és hamisságok napjai megrövidülhetnek.”*¹²

Dulles utasítása egyértelmű volt Barnesnak, aki csak néhány hónapig volt Budapesten ügyvivő 1957-ben: a főpapot (az amerikaiak csak az egyházi tisztséghez – *bíboros* – ragaszkodtak a hivatalos megszólításokban) szóban kell értesíteni az aktuális amerikai politikai tevékenységekről, amelyeket Magyarország tekintetében kifejtenek.

Mindszentyt ez azonban újabb és újabb – tájékoztatással és cselekvésre felhívással vegyes – levelek írására ösztönözte, amelyekben megmutatkozik, hogy a prímás elég jól tájékozott, de forrásait nem tudja ütköztetni egymással, kritika nélkül elfogadja azokat és azonosul is velük.

A külügyminiszternek szóló levelében részletezi Kádár „néplélekyomorító lépéseit”: *„A magyar falvak szenvednek kevesebbet, a falu ellenállása mégis erőteljesebb volt a munkásokénál vagy az értelmiségénél. Kádár és csapata nem mert házról-házra járni, hogy begyűjtse a parasztok tiltakozó aláírásait. A monopolárákkal szemben azonban még a falvak is*

¹⁰ 1956 novemberében egyszer már korlátozták a prímás érintkezését a külvilággal, amikor november 6-i sajtótájékoztatója nem kívánt mértékben nagy nyilvánosságot eredményezett. A látogatók számát korlátozták, egyházkormányzati munkát sem végezhetett Magyarországon érdemben.

¹¹ Somorjai – Zinner, 2010, 26-31. o.

¹² Somorjai – Zinner, 2010, 31. o.

tehetetlenek lesznek. Természetesen a rögtönítélő bírászkodás is folytatódik, s vele a bebörtönzések, a kitelepítések és a megfélemlítések. Amennyiben a határozat csak papír marad, és nem lehet neki érvényt szerezni, a magyar nép elpusztul. Erősítést kérek.”¹³

Ez a kombattáns magatartás és a hozzá kapcsolódó hangnem Mindszentytől soha nem állt távol habitusát tekintve sem, ha az ellenfeleiről volt szó, de a kommunizmussal és a szovjet megszállókkal szemben mindig ez jellemezte, 1956-ban is az ENSZ és az USA beavatkozása mellett volt¹⁴ – ellentétben Tildyvel, akit jellemgyenge embernek tartott –, így ez annak csak a logikus folytatása volt a részéről.

Mindszenty nem tudott és nem is akart a kommunistákkal kiegyezni, alapjában 1919 – a kommunizmussal való első tényleges találkozása – óta ez volt az álláspontja. Eisenhowernek írt levelében fontosnak tartja leszögezni, hogy kéréseit, panaszait, közbelépést sürgető leveleit milyen pozícióból írja, lényegében nem egyházi személyként, hanem közjogi (alkotmányos) pozíciójából, amely értelemszerűen nem az 1949-es kommunista alkotmány volt („*Sztálin és Vorosilov nem lehet a magyar alkotmányjog forrása*” – jegyzi meg epésen Mindszenty az elnöknek¹⁵), hanem a történeti magyar alkotmány.

Mindszenty ezért leveleiben következetesen használja a „*Magyarország hercegprímása*” vagy a „*Magyarország prímása*” címet,¹⁶ a bíborosi és esztergomi érseki egyházi pozíciója mellett – és nem helyett.

¹³ Somorjai – Zinner, 2010, 39. o.

¹⁴ Pánczél 2012, 109. o.; *Emlékirataim*, 436. o.

¹⁵ Somorjai – Zinner, 2010, 51. o. A témát az amerikai külügy, „magyar belügynek” tekintette, sajtóságos módon nem tekintették kompetensnek a bíborost politikai ügyekben. A kollaboránsok sorát Mindszenty később még Varga Bélával is kiegészíti – akinek korábban többször segítséget nyújtott, sőt bújtatta is a nyilas puccs után –; elmarasztaló ítéletében kimondja, hogy ők „1948 előtt segítették Moszkvának alkotmányos eszközökkel konszolidálni a kommunizmust Magyarországon. Az igazi szabadságharcosoknak semmi befolyásuk sincs.” Somorjai – Zinner, 2010. 56. o.

¹⁶ A címeikkel kapcsolatosan az 1951-es *Sacra Congregatio Consistorialis* határozata „a világi nemesi címek használatának megtiltásáról a püspökök címfeliratában és címerébe” csak arról szól, hogy „az összes ordinárius saját pecsétjében és címerében, valamint leveleinek és rendeleteinek címfeliratában a nemesi címek, koronák és más világi jelvények használatától a továbbiakban teljesen tartózkodjék”. Ezzel szemben a köztársasági 1947. évi IV. törvény a nemesi címek eltörléséről rendelkezett. Sajátságos, hogy mégis a köztársasági és a népköztársasági (kommunista) magyar állam is használta a hercegprímás kifejezést Mindszentyvel kapcsolatosan, akinek a cím 1945 óta járt. Mindebben következtelen használatot látunk, de lényegében akár „prímás”, akár „hercegprímás” volt Mindszenty címe, a közjogi szerepén ez semmit sem változtat.

Eisenhowernek így fogalmazza ezt, a magyar emigrációs kérdések kapcsán – amelyben Mindszenty nem támogatta a tömeges emigrációt: *„Mindig is helytelennek tartottam az eszeveszett menekülést az országból, melyet nagymértékben a külföldi rádiók szítottak. Ha Elnök Úr hajlandó erre, és ha nem összeegyeztethetetlen az én jogi helyzetemmel, nem tiltakozom ellene, hogy jobb érv híján Ön ezt az új helyzetet a hercegprímás közbelépésének tulajdonítsa. Így Kádár és csapata nem könyvelheti el ezt a változást a saját sikerének.”*¹⁷

A külügyminiszter-helyettes Murphy felé konkrétan is fogalmazott Mindszenty: *„A magyar alkotmányosság fonala 1944 márciusában szakadt meg, a hitleri megszállás idején. A jogfolytonosság alapján ehhez kell visszatérnünk. Csakis 1944-et tekinthetjük «normális» évnak. Amennyiben 1945-öt fogadják el annak, az 1956-os szabadságharc a maga kegyetlen, brutális letörése s az azt követő deportálások és sorozatos kivégzések szintén legálisak. Akkor a szabadság miatti jelen aggodalmaink az illegálisak, ahogy az ENSZ teljes tevékenysége is a magyar ügyben. A másik oldalról pedig Moszkva cinizmusa és Kádár bakói lennének az illegálisak.”*

Mindszenty elmarasztalóan ír azokról, akik emigráltak, de részt vettek az 1956-os szabadságharcban is, nem tartja jónak, hogy ők képviseljék a nemzetet: *„Kéthly marxista, Király karrierista és kommunista, Nagy Ferenc pedig miniszterelnökként kollaboráns, a bolsevizmus és Rákosi támogatója. Ezzel legalizálni akarja a saját, amelyet én nagyon jól ismerek. Miniszterelnöki múltját [sic!] és az ajándékot is, amit Vorosilovtól kapott.”* Ezek után magát tartja egyetlen törvényes, alkotmányos tényezőnek, amikor kijelenti: *„Alkotmányos szempontból törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom az ellen, hogy a demokratikus elvek még nagyobb károkat szenvedjenek, amennyiben ez a három [ti. Nagy, Kéthly, Király – PHJ] továbbra is a magyar nemzet egyedüli képviselőjének állítja be magát és kérem annak kinyilvánítását, hogy elfogadásuk és megnyilatkozásaik nem az Egyesült Államok álláspontját fejezik ki.”*¹⁸

A levél negatív visszhangja után jegyzi meg csalódottan Mindszenty, hogy *„jelenlétem csak tüske az Egyesült Államok és a követség körme alatt”.*

A megtorlás elleni tiltakozás, az illegitim berendezkedés mellett fontos elem, hogy Mindszenty az események kapcsán aktualizálja politikai krédóját is. Mindszenty irredenta volt és aktív szerepet vállalt a revizionista

¹⁷ Somorjai – Zinner, 2010, 45. o.

¹⁸ Somorjai – Zinner, 2010, 50-51. o.

mozgalomban is.¹⁹ A nemzeti (területi és lelki) integritás elemét, úgy látszik, élete végéig vallotta és időnként megvallotta irredenta álláspontját is, akár legmagasabb politikai és egyházi szintek felé is. Így lényegesen új elemről nem beszélhetünk a primás esetében, amikor a trianoni és párizsi békediktátumok ellen emel szót leveleiben vissza-visszatérő módon,²⁰ de az mindenképpen új, hogy mindezt egy folyamatba illeszti bele, amelyben a szovjet megszállás kétszer következett be az ország életében (1944–45 és 1956), megszakítva a korábbi ország-egyesítő folyamatot.

Az USA felé azért is fontosnak tartja a trianoni igazságtalan döntések hangsúlyozását, mert, mint Eisenhowernek írja: „*az Egyesült Államok 1921-ben aláírt Magyarországgal egy megállapodást, de kihagyta belőle a trianoni határok ügyét. A második háború hibái a Kelet hitszegése folyamán még mindig fennállnak.*”²¹

A primás szinte következetesen „elszakított területekről” beszél leveleiben, amikor a Trianon előtti Magyarország területeiről beszél, 1959-ben kijelenti Dulles amerikai külügyminiszternek éppen Hruscsovot idézve (!) –, hogy „*a magyar-horvát határ kérdése az egy millió elcsatolt magyarral még mindig nincsen lezárva.*”²² Irredentizmusa így új elemmel gazdagodik 1956 után Mindszentynek, amikor azt bizonyítja, hogy Hitler egykori csatlósai jutalmat kaptak kommunista államként, a szintén kommunistává lett Magyarország rovására: „*a «bűnös» Magyarország, amely erőteljesebben*

¹⁹ A kortársak közül ezt leginkább Maróthy-Meizler Károly tartja fontosnak hangsúlyozni, szubjektív kitételektől sem mentes visszaemlékezéseiben (Maróthy-Meizler Károly: *Az ismeretlen Mindszenty*, Buenos Aires, 1958, de jelenleg itt is elérhető: <http://www.ppek.hu/k355.htm>, letöltés időpontja: 2013-06-16.) Erre hívja fel a figyelmet erre Hóbor József is tanulmányában [Hóbor József: *A keresztényszocializmus, mint eszme és ideológia Pehm (Mindszenty) József zalaegerszegi éve alatt*; jelenleg itt érhető el: <http://epa.oszk.hu/00600/00686/00001/pdf/6hobor.pdf>, letöltés időpontja: 2013-06-16.], a keresztényszocialista hegemonia mellett. Bővebben kifejti ezt (Péterfi-)Nagy László is, aki kimutatta, hogy Muraköz visszacsatolásában is aktív szerepet vállalt, még apátplébánosként Mindszenty, ld. bővebben: Mindszenty József történelmi érdeme: a Muraköz visszaszerzése, in: *Nagy Magyarország*, II/1. szám, 2011. március, 52-58.o.; és még Mindszenty József bebörtönzése a nyilas diktatúra idején, in: „*Szenteltessék meg a Te neved...*” – *Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról*, Antológia Kiadó, Lakitelek 2012, 105-153. o.

²⁰ Mindezt a Vatikán felé is fontosnak tartotta közölni kellő nyomatékkal: „Az úgynevezett két békekötés (1920, 1946 [sic!]) természetjogilag érvénytelen” – írta 1964. szeptember 8-án Cicognani bíboros államtitkárnak abban a levelében, amelyben „Szent István közel 1000 éves hierarchiája érdekében” emelt szót a határon túli magyar hívek érdekében, megint csak az integritás primásának szerepében. Somorjai – Zinner, 2010, 158-162. o.

²¹ Somorjai – Zinner, 2010, 37. o.

²² Somorjai – Zinner, 2010, 60. o.

szembeszállt Hitlerrel, mint Nyugat-Németország, Ausztria vagy Olaszország, elvesztette területe kétharmadát és a maradék megcsonkított terület sem szabad és független. ... a magyarokat hét oldalról is mészárolják a régi sovinizmus és az új bolsevizmus égisze alatt. Most pedig úgy tartják őket számon, mint döglött békát, patkányt és férget”.²³ A később frissen kinevezett új amerikai külügyminiszternek, Christian Herternek is ilyen keményen fogalmaz ebben a témában: „A megcsonkított Magyarország egy reszkető siralomvölgy. Vérért kiszívják a csehek, a románok, a szerbek, az oroszok és a helyi bolsevikok”.

A Szentszéknek közvetlenül küldeni leveleket csak kezdetben volt lehetősége Mindszentynek, utána az amerikai konzulátus ezeket elküldte Washingtonba, ahonnan a külügyminisztérium továbbküldte a washingtoni vatikáni nagykövetségnek, tekintettel arra, hogy az 1956-os emlékezetes és egyben utolsó sajtótájékoztatón politikai jellegű nyilatkozatokat tett a prímás. XII. Piusz pápának Mindszenty már 1956 decemberében ír a megtorlásokról,²⁴ levele az eddig taglalt szempontokat tartalmazza. Garret Ackerson jr. budapesti ideiglenes ügyvivőnek (1957–1961) panaszkodott, hogy a Bíborosi Kollégium nem érti, hogy ő a „*legitim kormány utolsó képviselője Magyarországon*” (máshol: „*egyetlen legitim vezető Magyarországon*”).²⁵

A magyarországi békepapi szervezet (melynek zászlóbontását 1950-ben még Kádár János szervezte meg) 11 tagjának *expendálása* (papi hivatásának gyakorlásától felfüggesztése) már *de facto* az amerikai nagykövetségen zajlott, de minden jel szerint csak kényszerűségből, mert ezt Mindszenty még a szovjet csapatok benyomulása előtt meg akarta tenni.²⁶

A Szentszék felé is jelentkezik a főpap *aktualizált irredentizmusa*, amely most már leginkább *'integralista'*²⁷ (ezt a képességet nagyra értékelte elődjében, Serédi Jusztiniánban is), ennek azonban minden jel szerint nemcsak elméleti oldalai voltak. 1960-ban jelezte, mint „*illetékes metropolita érsek, Szent István területének prímása*”, hogy semmit se változtassanak az addigi berendezkedésen és a Szentszék ne létesítsen Burgenland területén

²³ Somorjai – Zinner, 2010, 67. o.

²⁴ Mindszenty Archívum, Bgy. 24., 236. sz.

²⁵ In: P. Ádám Somorjai OSB: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956-1963*, METEM, Budapest, 2009. (a továbbiakban: Somorjai, 2009), 22. o.

²⁶ Lényegében a főpapnak ez volt az utolsó egyházkormányzati cselekedete a félrabságban.

²⁷ Ezt a kifejezést használjuk – jobb híján – arra, hogy Mindszenty egységes egészben kezelte a magyar nemzetet mint politikai és kulturális közösséget, az általa igazságtalannak tartott békekötésekkel szemben. Az 'integrista' kifejezést szándékosan kerültük, mert az Egyházban egy külön, jól körülhatárolt irányzatot jelöl.

egy új egyházmegyét, mert a „párizsi «béke» nem érdemli meg az Apostoli Szentszék jóváhagyó pecsétjét”. *Nihil innoventur* [lat. ‘semmit se újítsanak’ – PHJ] zárja a levelét, amelynek azonban nem sok foganatja lett. Közjogi-alkotmányos szerepét már az azilumban is jelezte a Szentszék felé, hol burkoltabban,²⁸ hol egyértelműen: „Ha a keleti uralom alatt a magyar püspök, akinek alkotmányos szerepe is van, egyedül hagyta el az országot, tekintet nélkül az említettekre és az ő rokonaira, az nagy összeomlást jelentene a magyarok lelkében.”²⁹

Ebben a korszakban primásként teszi meg nagyszerű gesztusát, amikor fel akarja adni magát, ha elengedik az elítélt újpestieket (újpestieknek tulajdonítja az 1956-os kiszabadulását, joggal, hiszen innen indult el 1956-os kiszabadításának kezdeményezése), illetve ebben a korszakban tervezi, kezdi el írni négykötetes, gigantikus művét, amelynek csak első része közismert, az *Emlékirataim*. Emellett van egy külön kötet „A trianoni békekötés következményei és eredményei”, egy másik „Az utóbbi 12 év [ti. 1948–1960 – PHJ] magyar valóságának szempontjai” címmel és az egyik legérdekesebb, egy lényegében antikommunista propagandamunka, „*Bolsevik arcképek*” munkacímmel, melyben 24 kommunista politikus jellemzését adta volna, köztük magyarokét is. Önmagát az USA felé „hivatásos történészként” nevezte meg, aki lemond a tiszteletdíjról, mely a kötetekből származna és azt a magyarok ügyének ajánlja.³⁰ Mindezek jelzik a főpap érvelésének a megalapozottságát, nagy lexikális tudását, felkészültségét ellenségeivel szemben, ugyanakkor annak a gyakorlatnak a folytatását is, amelyet már korábban alkalmazott más politikai ellenfeleivel szemben.³¹

²⁸ Levelei végén itt is mindig ragaszkodott az egyházi tisztség mellett szerepeltetni a közjogit is: „*Magyarország hercegprímása*”, illetve „*Magyarország prímása*”.

²⁹ Somorjai, 2009, 51.o.

³⁰ Somorjai – Zinner, 2010, 90-94. o.

³¹ Még zalaegerszegi apátplébánosként hasonló tematikában írt cikkeket, illetve kötetet is jelentetett meg akkori nyilas ellenségei ellen, „*Zöld kommunizmus*” címmel, amelyet névtelenül adott ki. A kommunista diktatúra ideje alatt ezt megsemmisítették, de politikai ellenfele, ugyanakkor tisztelője, Maróthy-Meizler Károly megemlíti, mint a legkeményebb nyilas-ellenes anyagot, amelyet sokan nem mertek egyszerűen forgalmazni sem. Ld. Maróthy-Meizler Károly: *Az ismeretlen Mindszenty*, Buenos Aires, 1958, 199-200. o.

1963–1966: KRITIKA ÉS HARC AZ IGAZSÁGOSSÁG JEGYÉBEN

Amleto Giovanni Cicognani bíboros államtitkárnak írott 1963 áprilisi levelében³² Mindszenty esetében talán először érezhetjük nyomatékosabban, hogy az *igazságosság* elve mentén szembeállítja a tényeket, történelmi eseményeket arra vonatkozóan, hogy kinek a jelenléte káros a magyarságra, az Egyházra: *Kádáré vagy az övé?* A primás értékítélete egyre nagyobb részben – de nem kizárólagosan – nem a reálpolitika, hanem ténylegesen az igazság, az erkölcs és a hit mentén halad. Szembeötlő, hogy Mindszenty a kérdéseket mennyire képes volt mindig „végső”, lényegében transzcendens kérdésekké általánosítani. Miután végigvezeti a bíboros-államtitkárt az ő és Kádár (akinek a nevét nem írja le ebben a levélben, csak utal rá) 1956-os cselekedetein, rámutat a (csak részleges) kádári amnesztia álságos voltára: *„az üldöző, aki 10.000 férfi és női szerzetest üldözött el kolostoraikból, aki 35.000 fiút és leányt deportált Szibériába, miután elpusztított másfél millió magyart az anyaméhben – felhasználja a Nyugat figyelmetlenségét a magyar ügyben – ez a róka egyszerre, mint a hit védője, szerepet vállal az egyházi ügyben, valamennyit beáldoz és győz, semmit sem ad és mindent elér, az én fejemet is, akit hiába támadott 15 éven át.”*

Cicognaninak a bécsi nuncius is készített felterjesztést Mindszentyről, Kónig bécsi érsek jóváhagyásával, az érsek budapesti látogatása kapcsán. A felterjesztésben megjelenik a *confessor-bíboros*³³ képe, akinek pontosan az alkotmányos jogaira vonatkozó igényeit nem érti, vagy nem tudja tolerálni a feljegyzést készítő (sem): *„Érvelésében mindig egyesíti ezt a két fogalmat: Egyház és Haza, vallás és nemzet. ... Ő az egész nemzetért felelősséget érez. ... «Kész vagyok elmenni, de lemondás nélkül. Maradás vagy távozás nekem ugyanazt jelenti, de – inzisztál [itt: ‘erősen ragaszkodik hozzá’ – PH]] – ne kelljen lemondani hercegprímási címéről.» Hozzáfűzi, hogy semmit sem akar kérni Kádártól. Kádár a vallás és a nemzet ellensége [jól ismeri őt, mint azon börtönök igazgatóját, amelyeknek lakója volt].”³⁴*

A leendő pápának 1963. június 15-én írt (és a washingtoni State Department által június 27-én továbbított) levelében Mindszenty biztosította engedelmességéről az új pápát (aki a VI. Pál pápaként

³² Somorjai, 2009, 52-53. o. A levelet Mindszenty csak mint „bíboros” jegyzi, primási címe nélkül.

³³ Mindszenty Napi jegyzeteiben többször megemlíti (pl. 303-304. o.), hogy így gondolnak rá.

³⁴ Somorjai, 2009, 73. o. Mindszenty itt arra utalt, hogy Kádár volt a belügyminiszter 1948-as elfogatása, koncepció pere és börtön éveinek jelentős része alatt

megválasztott Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini lett). Ugyanakkor a levélhez csatolt öt oldalas mellékletben kifejtette neki is egyértelmű igényét: „Róma szemében Magyarország Prímása és esztergomi érsek maradnék, teljes, változatlan tekintéllyel és jurisdikcióval.³⁵ ... Magyarország prímásának egyedülálló alkotmányos szerepe van. Ő az, aki összeköti a tíz millió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodsor a 3 ½ millió magyart 6 elcsatolt területen (1919). Harmadszor, az egész világon szétszóródott 1 ½ millió magyart. ... Ha a heroikus Márton (ti. Márton Áron gyulafehérvári püspök – PHJ) püspök meghallaná távozásom hírét, saját szabadságom érdekében, miközben őket üldözik, rosszra gondolna: fontosabb a személyes szabadság, mint Szent István nemzete? ... A prímás nyugaton természetesen természetes módon minden magyar képviselője. De az emigráció pártoskodást szül. Ugyanígy van ez a magyarok esetében is. Vehemens, szenvedélyes pártok vannak. A prímás kell legyen a bíró mindenki esetében. Ő nem vonulhat vissza és nem lehet egyetlen párt tagja sem.”³⁶

Owen T. Jones budapesti amerikai ideiglenes ügyvivő problematikusnak tartotta a bíboros menedéj jogának efféle „kiterjesztett értelmezését”, pontosan azért, amiért ezt az álláspontot 1956 óta lényegében mindig is problémásnak tartották: ez beleavatkozás lett volna az ország belügyeibe. A prímás 1962 végén integralista álláspontból megfogalmazott több oldalas kimerítő levelét, amely a környező országokban történt magyarellenes pogromokkal foglalkozott, nem tartották annyira problémásnak az amerikaiak, mint ezt a levelet, amely nem tényként kezelte a közjogi-politikai státuszt, hanem egy határozott igényt közölt ebből kiindulva. Amíg a pogromok elleni felszólalást lehet máshogyan – például emberjogi – alapon is magyarázni, addig ebben az alkotmányos szerepből fakadó politikai igényben sok olyan dolog volt, ami az USA számára sem volt felvállalható, legkésőbb 1945 óta nem, ugyanakkor Mindszentytől mint 1956 meghatározó szereplőjétől, aki éveket töltött a kommunizmus börtönében, nem határolódhatott el az antikommunista amerikai külügy.

Mindszenty egy másik 1963 áprilisában írt levelében, amelyet John F. Kennedy elnöknek címzett, „a nemzet nevében” lemondott egy lehetséges gazdasági segítségről akkor, hogyha az elnök kijelenti, hogy „Közép-Európa [megszállt államainak – PHJ] jogait fenntartják”.³⁷ Ez itt nyilvánvalóan az azonosulást jelenti azzal az állásponttal, hogy a szovjet megszállás 1944–45-ben az egész térségben törvénytelen helyzetet teremtett. Ebben az esetben a

³⁵ Ugyanis: *iurisdictio* = lat. ‘igazságszolgáltatás’ vagy a ‘hatalom gyakorlása’.

³⁶ Somorjai, 2009, 117-121. o.

³⁷ Somorjai – Zinner, 2010, 183. o.

prímás álláspontja lett volna az igazán helytálló és érvényes az amerikai külpolitika számára is, azonban az amerikai külügyi reálpolitikában nem volt aktuális. Az amerikai külügyminiszternek sokkal konkrétabban is megfogalmazta a partnerség lehetőségét: *„A prímás ma Magyarország első számú alkotmányos tényezője, ha alkalom nyílik feladatainak gyakorlására. Ezt a feladatot nem lehet Rómában, Bécsben vagy a világ bármely más pontján realizálni, még Magyarországon sem ... Csakis olyan keretek között, ahová 1956-ban menekültem és ahol hivatalos fogadtatásban részesültem: az amerikai követségen. Itt a prímás a megcsonkított Magyarország képviselője lehet és valóban az is, de képviseli a többi 5 millió a környezetünkben és messze az egész világon élő magyart is. A távozás azt jelentené, hogy a prímás elvesztette bizalmát nemzete jövőjében. ... Most legitim pozíció nélkül hagyná el az országot, pozícióját. A szabadságot választaná, miközben országa rab marad. ... a prímással szemben kegyet akarnak gyakorolni, ami a koegzisztencia [‘együttes lét’ – itt: kiegyezés a kommunizmussal – PHJ] sikere lenne.”*³⁸

A javaslatban benne van, hogy egy ‘fordulat’ esetén a prímás lehet az az alkotmányos tényező, akinek a segítségével a törvényes rendet helyre lehetne állítani az országban.³⁹ Mindszenty 1963-ban és később is erre potenciális partnert lát az USA-ban, amíg a tárgyalások nem lesznek egyre komolyabbak távozási ügyében a Szentszékkal, nagyjából 1967-ig. Utána követelése már csak arra szorítkozik, hogy az USA ne ismerje el Kelet-Európa „szovjet kizsákmányolását és megszállását”.

Mindebben a hercegprímás már 1956-ban is vallott álláspontjának a fokozatos aktualizálását láthatjuk, hiszen amíg a szabadságharc napjaiban a számára reális megoldást hozó lépés az ENSZ-békefenntartók kiküldése lett volna, az újbóli megszállás után egyszerre állt ki egyfajta diplomáciai aktivitásért (főleg az USA-tól várta ezt) és egy kemény hidegháborús – meglehetősen leginkább csak verbális – ellenállásért a szovjet elnyomással és Kádár János illegitim rendszerével szemben. Ez inverz értelmezésben azt is jelenti, hogy az 1956-os álláspontját, amennyiben Nagy Imre legutolsó, harmadik (1956. november 3-i) kormányát ismeri el legitimnek Kádár János rendszere ellenében, lényegében nem változtatta meg.

³⁸ Somorjai – Zinner, 2010, 191. o.

³⁹ A fordulattal nemcsak Mindszenty számolt ekkoriban, hanem például politikai ellenfele, Barankovics István is, de ebben döntő fontosságú szerepet csak egyházi szinten szánt a prímásnak, az alkotmányos-közjogi szereppel minden jel szerint nem számolt. Ld. Balogh, 2002. 294-295. o.

Kádárnak Mindszenty áruló- és gyilkosszerepet tulajdonított,⁴⁰ egy „*Ephialtész*⁴¹-szerepet”, és igazságérzete kimondatta, hogy „*a törvénytelenég nem válik törvényességgé*”.⁴² Kádár elsősorban nem kommunista politikusként volt hiteltelen és elfogadhatatlan az antikommunista Mindszenty számára, hanem mint a nemzetet eláruló személy, aki a korábbi nézeteit megtagadva népe és a szabadságharc ellen fordult. Vele szemben pozicionálta végig magát a Szentszék és az USA felé is, mint „*a történelmi Magyarország képviselője és szimbóluma, akinek ő [Kádár – PHJ] a tökéletes ellenpontja, a Kreml érdekében*” (1967).

Fontos látnunk, hogy Mindszenty esetében a „történelmi Magyarország” nem archaikus fogalom, hanem a szuverén nemzeti lét utolsó letéteményese, amelynek ő *de facto* és *de iure* az egyetlen legmagasabb szintű képviselője; ez a tisztség egyszerűen rá háramlott az események következtében (megszállások, szovjetizálás, diktatúra, szabadságharc, félrabság). Így azt gondolom, egyoldalú Mindszenty álláspontját egyszerűen „anakronisztikusnak” tartani, hiszen a prímás nem önmagáért a címért és a pozícióért ragaszkodott ehhez a szerepéhez, hanem azért, mert ez bizonyította be – inverz módon – a kommunista hatalom érvénytelenségét, a megszállás törvénytelenességét és 1956 igazságát is, amely visszaadta a nemzetnek az 1944 óta elveszített szuverenitását. Ezért nem tartotta forradalomnak, hanem szabadságharcnak az eseményeket Mindszenty. Mindszenty ebből vezeti le a felhatalmazást és köteleességet, hogy a nemzetet képviselhesse. Az alkotmányos szerepe minden politikai aktivitásának a magja is egyben, kimondva vagy éppen kimondatlanul, de kikövetkeztetve.

Lyndon B. Johnson amerikai elnöknek ezt így fejté ki 1964-ben: „*Magyarország hercegprímásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli*

⁴⁰ Kádárnak tulajdonítja – változó számban, de általában másfél-két millió körül meghatározott – embrióknak a meggyilkolását, a „nemzetirtást” is a főpap: „*A megcsonkítottak magukat is irtják. 1956 novemberétől 1963. július 1-ig Kádár hivatalosan és nyíltan megölt 1. 285. 633 magyar embriót, miközben óriási a hiány munkáskézben. A paradicsom érdekében történt, de hiába. Szegénység uralkodik a népirtás után is, amely ellen semmi sem történt az ENSZ-ben. A fiatalság máris eltűnt, elnyelte a bűn, az ideológia, Szibéria és az öt kontinens.*” Somorjai – Zinner, 2010, 212. o.

⁴¹ A thermopülai csata árulója, akit a közvélemény spártainak tart, bár Hérodotosz tényszerűen megírja, hogy trachisi volt. Mindszenty itt Kádárnak a ‘saját népének árulója’ szerepet adja ezzel.

⁴² Mindezt a történelmi alkotmány alapján állva, hiszen annak egyik alapelve, hogy „*Törvénytelenég nem teremt jogot.*”

szakadéokban Magyarországon kell maradnia, s vendéglátójának engedélyével itt, a követségen. ... Szülőfalumból nem teljesíthetem alkotmányos szerepemet ... Felkészültem rá, hogy döntésem a legjobb magyarok számára nem lesz érthető."

Mindszentynek tehát nemcsak egyszerűen a magyar föld a fontos, hanem a szabad magyar föld, amelyben alkotmányos tényező lehet, ha nagyon is korlátozottan, de ennek hangot adhat. Nem kívánja a teljes megértést még a szimpatizánsaitól sem, kötelességet teljesít, a tetteire azért van szükség, mert nem lát más választást maga és helyzetéből származó feladat számára. Mindszenty a szerepét kezdetnek tartja egy független Magyarország számára, ahogyan Owen T. Jones ügyvivő is kifejti a külügyminisztériumnak küldött jelentésében 1964-ben: *„A bíboros elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt elméleti. Így is maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg ennek «csak fél százaléknyi esélye van», úgy érzi, meg kell őriznie hercegprímási szerepét. Egy forradalom lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. ... Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”*⁴³

Tehát a szerep, amelyet Mindszenty fenntartott magának, az államfőé. Így már érthető, hogy miért utasított vissza minden kormányfői felkérést 1956-ban, mert ő nem kormányt tud alakítani, hanem kormányt tud *kinevezni*, mint lényegében ideiglenes államfő. Egy törvényes kezdet lehetőségét látta a primás a szerepében, ezért akart mindenáron Magyarországon maradni, ezért nem egyezett bele jó ideig abba, hogy elhagyja az országot. Amikor a Szentszék és az USA álláspontja egyre sürgetőbb lett a szerepével és „kibontakozási koncepciójával” szemben, akkor egyezik csak fokozatosan bele – hosszas vívódások után –, hogy elhagyja az országot, ezzel lemondva arról, hogy újra meghatározó és eleven alkotmányos-politikai tényező lehessen Magyarországon.⁴⁴

Ebből a pozícióból illetékesként fejt ki kritikai észrevételeit a Szent Korona („szentkorona” – ahogyan ő írja) tekintetében, amelynek hazahozatalát nem helyesli, tekintettel annak alkotmányos szerepére. Az egység hordozóját látja a Szent Koronában, amely *„a magyar integritás*

⁴³ Somorjai Ádám – Zinner Tibor, *Majd' halálra ítélve – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Közlöny, Budapest 2008 (továbbiakban: Somorjai – Zinner, 2008), 968. o.

⁴⁴ Ezzel a véleménnyel Casaroli bíboros is egyetértett, aki szerint *„hercegprímásnak tartja magát és ténylegesen kormányzónak, akire az elmúlt húsz év [ti. 1944–1964 – PHJ] tragikus eseményei a nemzet sorsát bízta”*. Somorjai – Zinner, 2010, 246. o.

megtestesítője és két igazságtalan békeszerződés után, melyek tönkrezúzták a legtokéletesebb történeti, geológiai, gazdasági és kulturális egységet [ti. a történeti Magyarországot – PHJ]]” még mindig hordozza ezt a minőséget. Konkrétan leszögezi Johnson amerikai elnöknek: „A szentkorona nem lehet ateista bolsevikok tulajdona. Ez példátlan botrány lenne”. Utal arra, hogy ezt korábban jelezte Truman elnöknek is, aki megértette ezt. Mindszenty jelzi, hogy ezért a kéréséért (is) kapott életfogytiglani börtönbüntetést, de nem bánja, mert „Ha szükség lenne rá a szentkoronáért és annak kimondhatatlan szellemi jelentőségéért újra börtönbe mennék.”⁴⁵ Mindszenty végig kitartott ezen álláspontja mellett, amelyet Nixon elnöknek szóló levelében is csak annyiban módosított 1972-ben, már külföldről, hogy a Vatikánnak igen, de a kommunista Magyarországnak ne adják ki a Szent Koronát.⁴⁶

1967–1971: A LASSÚ ELSZAKADÁS ÉVEI

Ebben a korszakban – a korábbiakhoz viszonyítva – a primás leveleinek lényegében nem sok új tematikai elemét fedezhetjük fel. Ami mégis új, az illeszkedik a korábbiakhoz, már csak azért is, mert azok is visszavisszatérnek, foglalkoztatják az idős főpapot. Mindszenty ebben a több mint három évben emlékiratait véglegesíti, erre fokozott figyelemmel tekint a Vatikán és az Egyesült Államok is. Segítséget kér ehhez és kap is hozzá a konzulátuson, miután megírja elnöknek az igényét. A primás levelei ebben az időszakban megritkultak, szinte már csak az elnöknek ír a félrabsága idejének végén. A sok egyeztetést a Szentszékkal, amelyek a bíboros kiviteléhez kapcsolódtak, itt most nem részletezzük, és mivel ettől – tanulmányunk tematikáját betartva – eltekintünk, leginkább az amerikai levelekre kell fókuszálnunk.

Mindszenty József Magyarország kommunista elnyomatását mindig más országok kommunista elnyomásával (pl. Vietnam) aktualizálja. Integralista álláspontjának újabb példája 1969-es levele Nixonhoz, akinek egy tervezett romániai útja kapcsán⁴⁷ hosszú levélben hívta fel a figyelmét romániai

⁴⁵ Somorjai – Zinner, 2010, 241. o.

⁴⁶ A főpap halála után, 1978-ban került csak vissza a Szent Korona Magyarországra, a többi koronázási ékszerrel együtt.

⁴⁷ Románia ekkor a Nyugat szemében engedékenyebb kommunista csatlósának számított, tekintettel arra, hogy 1968-ban nem avatkozott be Csehszlovákiában a Szovjetunió mellett. A látogatás meg is valósult 1969. augusztusában; amerikai elnök elsőként ekkor látogatott el Romániába.

magyarok üldözöttségére, az igazságtalan döntések károsultjainak tüntetve fel őket.⁴⁸ Kádárt ebben a „legördögibb, közömbös” internacionalistának nevezi, leszögezve, hogy „kétmillió magyar Erdélyben ugyanolyan fontos, mint a két és fél millió kiirtott csecsemő a csonka Magyarországon. 1956-ban a szabadságharc után Kádár egy nyilvános gyűlésen Marosvásárhelyen Románia érdekében megtagadta Erdélyt.” Nixonnak 1970-ben írt egyik legnagyobb lélegzetű, inkább revizionista, mint integralista levelében⁴⁹ is nagy történelmi kitekintéssel érvel újra a revízió szükségessége mellett. Magyarország primásaként az amerikai elnöktől ekkor is „megértést és jóvátételt” kér. Ebben az évben a Szent Korona kapcsán ismét kéri az elnök közbenjárását, hasonló tartalommal, mint korábban – de egy érdekes új kitételrel. A perének vádpontjaival kapcsolatosan – két másik pont mellett – megjegyzi: „A bíboros [ti. Mindszenty – PHJ] álláspontja a szentkorona visszaadásával kapcsolatban, amire a Habsburg dinasztia restaurációjára szőtt összeesküvés vádját alapozták, egybeesett a magyar politika e kérdésben kialakított álláspontjával.”⁵⁰ Itt Mindszenty azt mondja, hogy a Szent Koronát nem akarták visszakapni az akkori (1945–1948) magyar politikusok – akiknek nagyobb részét a primás kollaboránsnak tartotta – és ebben egyetértettek.

Úgy gondoljuk, hogy Mindszenty ebben az időben is aktívan foglalkozott nagy terjedelmű műveinek a rendezésével, és a közben felmerülő, történelmi perspektívában megfogalmazott, fontosnak tartott gondolatokat megosztotta az amerikai elnökkel is. Minden jel szerint nemcsak azért, hogy egyszerűen felvilágosítsa őt a történelem folyásáról, hanem azért is, hogy újra és újra nagyobb keretbe helyezze az álláspontját és szerepét, amelyet – minden jel szerint – nem tudtak vagy nem akartak érteni a vendéglátói, de a Szentszék sem.

Álláspontja nem változik. Mindszenty a félrabságban gyakorlatilag az utolsó pillanatig alkotmányos szerepében marad. 1971 nyarán is Nixon válaszától teszi függővé, hogy marad vagy távozik Magyarországról, a Szentszék kérésének eleget téve „megtartva rangjaimat és jogaimat”. Nixon talányos válasza pár héten belül megérkezik (ez a harmadik levél, amelyet amerikai elnöktől az évek során kap a bíboros), az igazi konkrétum csak ennyi benne: „A jövőjét illető megfontolások természetesen Önre és a Vatikánra tartoznak.”

⁴⁸ Somorjai – Zinner, 2010, 284-288. o.

⁴⁹ Somorjai – Zinner, 2010, 290-303. o.

⁵⁰ Somorjai – Zinner, 2010, 308. o.

Nixon a levelében a segítségadásról már múlt időben ír. Mindszenty az elnök levelét már úgy értelmezi, hogy a követségen nem szívesen látott vendég és hogy „*törődjem bele nehéz sorsomba*”.⁵¹ A főpap ezt követően mindössze annyit kért – a kérésre pozitív választ szóban kapott –, hogy az iratai a személyes tulajdonát képezzék.

⁵¹ Somorjai – Zinner, 2010, 311-313. o.

ÉHMANN GÁBOR¹

Tabódy István börtönbüntetései és a kiszabadítására tett kísérletek (1961–1972)

Tabódy István 1921-ben született, a kőszegi katonai iskola után 1941-ben végezte el a Ludovika Akadémiát huszártisztként. A fronton súlyosan megsebesült, 1945 után igazolást nyert a hadseregbe és belépett a Szabadság Pártba. 1947 májusában letartóztatták; a buda-déli, kistarcsai, majd a recski internálótábor „lakója” lett. Bírói ítélet nélkül raboskodott 2338 napot. A recski táborban ismerte fel papi hivatását, ezért 1954-től a székesfehérvári egyházmegye tanulója lett a Központi Szemináriumban. Többször kényszerült megszakítani tanulmányait, pl. 1957-ben 212 napra letartóztatták az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt folytatott tevékenységéért. A büntetés letöltése után a Szemináriumba visszavették és 1959 januárjában már felszentelt papként bocsátották el az intézményből. Ezután néhány paptársával a kispapok számára titkos szemináriumot szervezett. 1961. február 6-án egy országos akció keretében letartóztatták, júliusban 12 évre ítélték. Tanulmányom – többé-kevésbé naplószerűen – a letartóztatás és a bírói ítéletei utáni időszakba enged bepillantást nyújtani.²

Írásomhoz felhasználtam Tabódynak nővéréhez, Tabódy Eszterhez írt leveleit, melyek a börtönfelügyelet által ellenőrzött írások, némi kódolt szöveggel és tartalommal. Az első levelet Tabódy István 1961. szeptember

¹ A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. Kép a 350. oldalon. A tanulmány megjelenése a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014, "TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN" c. projekt keretében valósult meg.

² Tabódy István életét a következő tanulmányokban lehet nyomon követni: Éhmann Gábor: Katona és pap. *Életünk* 2011/07. 75-89. o., Éhmann Gábor: Katona és pap: Emlékezés vitéz Fekesházi és Tabódy Istvánra. In: *Miles Christi évkönyv* MMXI.151-177. o., Éhmann Gábor: Emlékezés Tabódy Istvánra. *Új Ember* 2012.02.26.9. o., Éhmann Gábor: A huszárból lett pap – Tabódy István az '56-os események forgatagában. In: *A vidék forradalma – 1956*. TITE könyvek 1. 2012 67-80. o., Éhmann Gábor: Tabódy István internálása 1947-53 között. In: *Utak és Útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Főszerk.: Kahler Frigyes. TITE, Budapest, 2013. 367-378. o.

9-én, az utolsót 1972. november 23-án írta.³ A másik fontos dokumentum a Budapesti Fegyház és Börtön Irattárában (BFBI) őrzött Tabódy-dosszié,⁴ melyben a börtönben való tartózkodásáról és minősítéséről lehet képet kapni. Ebből néhány irat megtalálható a Budapesti Fővárosi Levéltár⁵ (BFL) anyagában, a Tabódy-per irataiban, ugyanis a kegyelmi kérvényeket és azok döntéseit is ehhez csatolták. Az Állambiztossági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) az Országos Börtönrel foglalkozó Objektum-dossziében,⁶ valamint „Nádasdi Géza” M-dossziéjában⁷ is bőséges anyag található. A kiszabadításáért vívott „akció”-ról pedig a Székesfehérvár Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfVPL) Tabódyra utaló anyagában⁸ lelhetőek fel dokumentumok; természetesen az Állam Egyházügyi Hivatal Iratai⁹ is megőrizték ezeket. Végül Tabódy szóbeli közléseit¹⁰ is fontosnak tartom megemlíteni, hiszen az élettörténet kutatását nagyban segíti az ilyen forrás is.

BÖRTÖNÉLET AZ ELSŐ KEGYELMI KÉRVÉNYIG – MÁRIANOSZTRA ÉS SÁTORALJAÚJHELY (1961. 09. 08. – 1963. 12. 07.)

A letartóztatás után a Fő utcai fogdában hallgatták ki hónapokon keresztül, az ítéletre is innen vitték el. Az ítélet jogerőre emelkedése után Tabódy István Márianosztrára került. A szigor érthető, hiszen Tabódy kihallgató

³ Tabódy István levelezése Tabódy Eszterrel, Tabódy-hagyaték, Matiattisch Gábor tulajdona, másolat a szerző birtokában (továbbiakban Tabódy-hagyaték).

⁴ Budapest Fegyház és Börtön Irattára (továbbiakban BFBI), d., (továbbiakban d.,) 925-080 (1921).

⁵ Budapest Fővárosi Levéltár (továbbiakban: BFL) Büntetőügyek (továbbiakban Bü.) XXV. f. 4. f. Fővárosi Bíróság (továbbiakban FB) TÜK-iratok (továbbiakban TÜK) 9221, BFL XXV.4. f. 9294/1971.

⁶ Állambiztossági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5.- O-19867/1 Budapesti Országos Börtön és O-19867/2 Főváros Központi Büntetésvégrehajtási Intézet iratai.

⁷ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja.

⁸ Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban SzfvPL) 6422 Tabódy István iratai.

⁹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-A-21-d TÜK (Az Állami Egyházügyi Hivatal iratai).

¹⁰ Tabódy István-interjú (továbbiakban Tabódy-interjú). Készítette Hegedüs B. András és Kőrösi Zsuzsa 1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 333. sz.

tisztje, Könczöl István,¹¹ 1961 IX. 6-án egy jelentésben felhívta a figyelmet Tabódyra, mivel az ellene folytatott vizsgálaton konok, elszánt ellenséges magatartást tanúsított, végig tagadott. Kiemelte jó szervezőképességét és beszélőtehetségét, hogy véleménye szerint másokat fondorlatos módon tudott megnyerni. Tabódyt a rendszer kibékíthetetlen ellenségének nevezte, ezért azt javasolta, hogy börtönbüntetés alatt különítsék el.¹² Az őrei lejegyezték, hogy 1961 XI. 4-én pótnyomozásra kísértették át, ahol a kihallgatáson nem volt őszinte, cselekményeit tagadta. Úgy vélték, hogy fokozott ellenőrzés alatt kell tartani, és feltehetően újabb bűncselekményt követ el.¹³

A büntetésvégrehajtási dokumentumok jelentős részét teszik ki a fegyelmi lapok, ezeken Tabódy büntetésének részletezése látható. Az első 1961 októberében Márianosztrán keletkezett, beszélgetésért büntették 5 napi szigorítással (itt még egyszer kap ezért ilyen büntetést), majd az étkezés megtagadásért 20 nap szigorított zárkát kapott, ekkor a papok negatív megkülönböztetése miatt is tiltakozott.¹⁴ Tabódy visszaemlékezése szerint rettenetesen szigorúan őrizték a papokat, mindent figyeltek, abban a pillanatban, ha láttak valamilyen jelet, már fegyelmire vágták őket. Itt történt meg vele, hogy egyszer a börtönparancsnok a moslékba dobta az Oltáriszentséget, ezért tíz napig éhségstrájkolt tiltakozásul.¹⁵

Az 1962 szeptemberi bejegyzés szerint a kötelező zárkaidőt rendben letöltötte, munkába állították, korábbi bűnösségét még mindig nem ismerte el, csak annyit, hogy idegen állampolgárságú egyéntől vett át százezer forintot.¹⁶ Tabódy testvérének, Tabódy Eszternek először szeptemberben írt levelet, amiben kérte, hogy csak családi dolgokról írjanak neki.¹⁷ Itt Márianosztrán csak két hónapig tudott a szőnyegszövő műhelyben dolgozni, korábban nem engedélyezték számára a munkát.¹⁸ Szövőüzemi tanulóként közepesre értékelték teljesítményét, bal kezének bénasága ellenére.¹⁹

A következő „kastély” – ahogy Tabódy István többször nevezte visszaemlékezésében – az ország keleti részében fekvő sátoraljaújhelyi

¹¹ Könczöl István vezette Tabódy kihallgatását letartóztatásától, 1961 február 7-től.

¹² BFBI 925-080 (1921) d.

¹³ BFBI 925-080 (1921) d.

¹⁴ BFBI 925-080 (1921) d.

¹⁵ Tabódy- interjú. 135. o.

¹⁶ BFBI 925-080 (1921) d.

¹⁷ Tabódy-hagyaték.

¹⁸ Tabódy István-interjú, 135. o.

¹⁹ BFBI, 925-080 (1921) d.

börtön volt, ahová 1962. X. 17-én szállították át Márianosztráról. Itt a fehérműgyárba kapott beosztást, az 1962. negyedik negyedévi versenyben elért eredményéért már csomagjutalomban részesült.²⁰ A nevelői vélemény szerint nem bánta meg korábbi tettét. Őrei mindenképpen azt akarták elérni, hogy a bűncselekményével szemben megbánást tanúsítson.²¹

Azt kérte nővérétől, hogy ne utazza át az egész országot, ezért inkább egykori barátja, Fábíán István látogatta meg Sátoraljaújhelyen. 1962. novemberében írt levelében már életnívója emelkedéséről írt, vásárolhatott zsírt, cukrot és karácsonyra kaphatott csomagot, melybe kolbászt, mazsolát, vaját és bejglit kért.²² Itt egyszer büntették meg, mikor az egyik cigány rabtárását megpofozta: 15 napi szigorítottat kapott.²³ 1963. novemberében a dán Nemzetközi Amnesztia csoport levélben ajánlotta fel segítségét.²⁴

AZ ELSŐ KEGYELMI KÉRVÉNY

Az első kegyelmi kérvényt nővére 1963. áprilisában nyújtotta be. Az 1963-as amnesztiarendelet hatálya Tabódy Istvánra nem terjedt ki, de nővére a kérését azzal indokolta, hogy akiknél különlegesen méltányolható okok forognak fenn, a rendelet szerint egyénileg kérhetnek kegyelmet az Elnök Tanácstól. Méltánylandó oknak Tabódy nővére a korábbi internálást és betegségeket tartotta.²⁵

A nevelői jellemzését a Sátoraljaújhelyi Országos Börtön nevelési csoportvezetője, Molnár Lajos főhadnagy és Hubay Miklós főhadnagy, nevelő adta ki 1963. május 17-én, ebben addigi magatartását összegezték, és kiemelték, hogy Tabódy István nem tanúsít megbánást.²⁶ Bimbó István tanácsvezető a Budapesti Fővárosi Bíróságon 1963. május 27-én utasította el a kegyelmi kérvényt.²⁷ „Létai” ügynök²⁸ is beszámol erről az időről. 1962

²⁰ BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TŰK 9221-1961. 1018-1019. o.

²¹ BFBI 925-080 (1921) d.

²² Tabódy-hagyaték.

²³ BFBI 925-080 (1921) d.

²⁴ Tabódy-hagyaték.

²⁵ BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TŰK 9221-1961. 1010-1012. o.

²⁶ BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TŰK 9221-1961. 1018-1019. o.

²⁷ „Rendszerünknek ádáz, esküdt ellensége, akinek vallásos megnyilvánulása csak álarc. Az eszköz válogatása nélkül támadt rendszerünk ellen. A kispapok vallásosságát, illetve vallási meggyőződését is kihasználta, csak ártani tudjon. Osztályidegen származása (*sic!*), volt hortysta (*sic!*) tiszt, egész tevékenységével csak azon dolgozott, hogy Magyarországon egy

novemberében Sátoraljaújhelyre szállították, ahol csoportosították a konok és visszaeső politikaiakat. Itt Titeli János szervezett egy sztrájkot 63-ban és az ügynök a varrodában dolgozó Tabódyt is a szervezők közé sorolta.²⁹

ÚJABB MEGPRÓBÁLTATÁSOK A BUDAPESTI ÉS A SOPRONKŐHIDAI ORSZÁGOS BÖRTÖNÖKBEN (1963. 12. 07. – 1967. 09. 21.)

Tabódy István a Gyűjtőbe csak az amnesztiarendelet végrehajtása után került.³⁰ Itt a fordítóirodán dolgozott. Nővérének megírta, hogy itt négy könyvet fordított le öt hónap alatt. Hallgatott néhány olimpiai közvetítést is. 1964-ben, tizedek börtönkarácsonyán, kapott egy könyvet egyik barátjától, aki már kiszabadult. 1965-66-ban már kevesebb levelet írhatott fegyelmi vétségei miatt. Egy ízben az igazságügy-miniszterhez akart fordulni, hogy engedélyezzék számára a breviárium használatát.³¹

Börtönbüntetése alatt ez az időszak az, amikor a legtöbb büntetést kapta. 1964-ben hatszor fenyítették imakönyv rejtegetésért. Háromszori „rádiózásért” kétszer 20 nap szigorított, egyszer pedig hat hónap kedvezményelvonás járt. Erre csak azt mondta, hogy megérte, mert jó zenét hallgathatott.³² A „rádiózást” a későbbiekben a szenvedélyének nevezte.³³ A büntetések másik részét az örökkel kialakult konfliktusa miatt kapta. Többször a rabokkal való bánásmód miatt kiabált velük, előfordult, hogy fellázította a társait, éppen ezért az egyik legfegyelmezetlenebb rabnak tartották.³⁴ Egy 1966 októberi bejegyzés szerint mindent megtett, hogy ne kelljen megtartani a szabályokat. 1964 júliusában még 30 perces beszélőhosszabbítást is kapott szorgalmas munkájáért, majd 1965 februárjától alaposan megváltozott a magatartása: tizenkilenc hónap alatt tizenháromszor fenyítették (eddig összesen tizenkilencszer). A fenyítések

burzsoá társadalmi rend jöjjön létre. Ezért személye és cselekménye fokozottan veszélyes atársadalomra és kegyelemre nem érdemes.” A választ 1963. július 2-án, Sátoraljaújhelyen kapta meg. (BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TÜK 9221-1961. 1022-23. o.)

²⁸ ÁBTL 2.2.2 „Létai” fedőnevű ügynök 6-os kartonja.

²⁹ ÁBTL 3.1.2. M-38433 „Létai” 76-86. o. A jelentést „Létai” adta a III/III-3.b alosztályon dolgozó Kérdő századosnak 1971. február 15-én.

³⁰ Tabódy-interjú 135. o.

³¹ Tabódy-hagyaték.

³² BFBI 925-080 (1921) d.

³³ Tabódy-interjú 134. o.

³⁴ BFBI 925-080 (1921) d.

nem voltak rá hatással, ízig-vérig gyűlölte ezt a társadalmat, és ellensége volt és maradt a szocialista rendszernek. Fegyelmi vétségeivel, agitációs tevékenységével, konok, elszánt, gyűlölködő természetével környezetét a lehető legnagyobb mértékben igyekezett szembeállítani a rendszerrel és a börtön rendjével.³⁵

A Budapesti Országos Börtön összefoglaló jelentéseiben az elítéltek által létesített hírcsatornával kapcsolatban megemlítette, hogy Tabódy 2 db kisméretű rádióval rendelkezett.³⁶ „Létai” a notórius szembeszegülők között tartotta számon Tabódyt, beszámolt arról, hogy összeállt egy papi–háborús–hűtlen-klikk, akik nagy veszélyt jelentettek, mert ők nagy tudásúak, jó vitakészségűek voltak. Az ügynök a jelentésében Mócsy Imre, Halász Ferenc és Tabódy, valamint Emődi László neveit sorolta fel.³⁷

Jóval több jelentést készített „Nádasdi Géza” ügynök, akit 1957. december 31-én szervezett be³⁸ Merkert András főhadnagy. Megbízói fokozatosan állították be a börtönön belüli információszerzésre. Tabódy szerint „Nádasdi Géza” volt az a börtönben, akinek korábban az összes „bulitársát” felakasztották, csak őt magát nem.³⁹

Tabódyról az első jelentést 1965. II. 11-én írta, amelyben jelezte: a megfigyelt főleg Földes Péterrel, Szakács Alberttel, Virág Endrével és Urocsek Bélával tart kapcsolatot. Az ügynök azt is Tabódytól tudta, hogy az örök megtaláltak nála egy rádiót. A jelentés értékelésében arra is kitért a tartótiszt, hogy Tabódytól az elmúlt év folyamán 3 db imakönyvet koboztak el, aki nem tudta elmagyarázni eredetüket. Az ügynök további feladatul kapta Tabódy ellenőrzését.⁴⁰

Tabódy István a sorozatos fegyelmi problémái miatt került át 1966. október 13-án Sopronkőhidára, ahol decembertől a mosóüzemben mint hajtogatató dolgozott.⁴¹ Ezen a helyen nem volt ellene sok panasz. Csendes, hallgatólag, de alattomos, rafinált természetű személynek nevezték, aki nem őszinte. Viszonya az elítéltekkel jó volt, főleg azokkal, akik egyetértettek a nézeteivel.⁴²

³⁵ BFBI 925-080 (1921) d.

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-19867/1. Budapesti Országos Börtön 213-233. o. 1966. március 31.

³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-38433 „Létai” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 76-86. o.

³⁸ ÁBTL 2.2.2. „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök 6-os kartonja.

³⁹ Tabódy-interjú, 144. o.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 85-87. o.

⁴¹ BFBI 925-080 (1921) d.

⁴² A véleményt a feljegyzési lapjára bejegyzett nevelői beírások alapján állította össze a bv főtörzsőrmester. BFBI 925-080 (1921) d.

Tabódy ezt később úgy látta, hogy 1966-ban mintha „kilopták” volna, olyan hirtelen és csendben vitték el Sopronkőhidára, talán attól féltek őrei, hogy a tízéves évfordulón (1956–66) fellázítja a börtönt. Megemlítette azt is, hogy a parancsnok néhány hét múlva feljött hozzá, hogy akar-e dolgozni, végül a mosodába került, szennyesátvevő lett, ami azzal az előnnyel járt, hogy mindennap fürödhetett és tiszta fehérneműt vehetett fel. A csövesek (köztörvényes elítéltek) tisztelték, mindenkivel jóba lett, tudták, hogy nem spicli.⁴³ Sopronkőhidáról kéthavonta írhatott levelet, az egyikben nővérétől kért pénzt adósságai rendezésére. Figyelmeztette nővérét, hogy senkit se engedjen be azzal, hogy vele volt a börtönben, mert kirabolhatja. Megírta azt is, hogy tiszta fehérneművel foglalkozik. Ekkor már Magdi unokahúga látogatta rendszeresen.⁴⁴

1967 húsvétját Pesten töltötte, mert meglátogatta Brezanóczy Pál,⁴⁵ egri apostoli kormányzó, aki a püspöki kar jókívánságát tolmácsolta, egy tábla csoki, két pakli fecske cigaretta és egy szentkép kíséretében. Erre a látogatásra visszaemlékezéseiben is kitért.⁴⁶ Ez március 25-én történt, amikor is Brezanóczy találkozott 14 elítélttel, akik valamilyen politikai bűncselekményt követtek el.⁴⁷

TABÓDY ESZTER MÁSODIK KEGYELMI KÉRVÉNYE

Tabódy István Sopronkőhidán érte meg a második kegyelmi kérvényét is, amelyet a nővére 1967 júliusában adott be. A nevelői vélemény szerint⁴⁸ Tabódy jól dolgozott, a napi bére 4 Ft volt. A magaviselete a börtönévek alatt nem volt megfelelő. A nevelő-tiszthelyettes 1961 és 1966 közötti büntetéseit is felsorolta.⁴⁹ A jellemzésében az is olvasható, hogy

⁴³ Tabódy -interjú, 140. o.

⁴⁴ Tabódy-hagyatéka.

⁴⁵ Brezanóczy Pál (1912–1972).

⁴⁶ Tabódy interjú, 141. o.

⁴⁷ Feljegyzés dr. Brezanóczy Pál püspöknek a börtönbüntetésüket töltő rk. egyházi személyeknél tett látogatásról (MOL XIX-A-21-d-0017-2-1967).

⁴⁸ A Fővárosi Bíróság a Sopronkőhidai Országos Börtönből 1967. augusztus 5-én kapja meg a nevelői véleményt a 616/1967-es iktatószámmal. A nevelői véleményt Farkas Imre bv. főtörzsrőrmester, nevelő adta ki 1967. augusztus 4-én.

⁴⁹ Tiszteletlen magatartásáért 5+20+10+20 nap szigorított zárka + 10 nap sötétzárka + 1 beszélőelvonás + 3 hó összkedvezmény-elvonás. Étkezés megtagadásáért 20 nap szigorított + 1 hó összkedvezmény-elvonás. Tiltott tárgy rejtegetéséért 40 nap szigorított + 1 hó összkedvezmény megtagadása. Verekedésért 15 nap szigorított, beszélésért sorakozóban 2

bűncselekményét nem ismerte el, a bírói ítéletet sem tartotta jogosnak, a fenytések nem voltak rá hatással, hangoztatta, hogy ellensége a rendszernek, ezért Tabódy társadalmi veszélyessége rendkívül nagyfokú.⁵⁰ A kegyelmi kérvényét dr. Bimbó bíró másodszor is elutasította.⁵¹

ÚJABB ÖT ÉV A BUDAPESTI ORSZÁGOS BÖRTÖNBEN (1967. 09. 21. – 1972. 12. 30.)

Tabódy István Sopronkőhidáról 1967 szeptemberében került vissza a Gyűjtőbe. Átszállítása után a fordítóirodára került.⁵² 1967 novemberében engedélyezték a breviárium használatát számára. A kegyelmi kérvény elutasítására reagálva kérte nővérét, hogy ne fogadjon több ügyvédet.⁵³

„Nádasdi” 1967. decemberi hangulatjelentéseiben megemlíti, hogy Tabódy és Titeli arról beszélt, hogy az amerikaiak eladták a németeket és egész Európát az oroszoknak.⁵⁴ Tabódy azt hangoztatta, hogy kiengedik, mivel neki francia beütéses egyházi ügye⁵⁵ van. A kegyelmi kérvényének elutasítása igen leverően hatott rá, de elég hamar kiheverte, s túltette magát rajta, jelenleg szorgalmasan dolgozik, s pozitív hatással van zárkatársaira. Kijelentette, hogy a papokkal megbeszéli, hogy a gyóntató püspöki helynőktől nem fogadják el a csokoládét, ha a raboktól megvonják a

hó összkedvezmény-elvonás, sétán beszélésért 2 hó összkedvezmény-elvonás, rádiórejtegetésért 6 hó összkedvezmény-elvonás + 20 nap szigorított zárka. (BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TÜK 9221-1961. 1036-1037. o.)

⁵⁰ BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TÜK 9221-1961. 1036-1037. o.

⁵¹ Korábbi jellemzéseit megismételve ismét a következők olvashatóak: „A rendszerünk esküdt ellensége, sorozatos fegyelmi fenytéseiből megállapítható, hogy gondolkodásmódja nem változott, a fenytések nem voltak rá nevelő hatással, ízig-vérig ellensége ennek a rendszernek. Az eszközválogatás nélkül (sic!) támadt rendszerünk ellen, kispapok vallásosságát, illetve vallási meggyőződését is arra használta fel, hogy a népi demokratikus rendszernek ártani tudjon. Osztályidegen származása, hortysta (sic!) tiszt mivolta arra buzdította, hogy minél előbb Magyarországon egy burzsoá társadalmi rend felállításához szervezkedjen. Személye, cselekménye társadalmunkra fokozott veszéllyel bír, ezért a kegyelmi teljesítést nem ajánlom” (BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TÜK 9221-1961. 1043-1044. o.)

⁵² Tabódy-hagyaték. A fordításairól a BM fordítóirodájában készült részletes összegzés is, 1967. IX. 28-tól 1970. XI. 1-ig összesen 12 667 flekket fordított. Köztük olyan művek találhatóak, mint a *Der Spiegel* különféle számai, ifjúsági bűnügyekkel foglalkozó könyv, Albert Speer *Visszaemlékezései* és egy amerikai filozófiai könyv.

⁵³ Tabódy-hagyaték.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munkadossziéja, 147. o.

⁵⁵ Utalás arra, hogy Tabódy a francia követségen keresztül kapott pénzt.

decemberi csomagot. Tabódy elmondta, hogy a nővére közölte, hogy bűntársát, egy idősebb hölgyet⁵⁶ kiengedték az országból Franciaországba, ahol a Becsületrenddel tüntették ki.⁵⁷

Egy 1967-es jelentés szerint az elítélt egyházi személyek közül erősen nyílt ellenséges magatartást tanúsított a börtönben Keglevich István, Tabódy István, Szigeti Imre, Szabó József.⁵⁸ Tabódy visszaemlékezéseiben elmondta, hogy a börtönben mindig miséztek. Az örök vagy az egészségügyisek segítségével szereztek bort. Az ostyát a rendelőből szereztek. A hozzátartozók is ki voltak képezve, hogy a csomagba mazsolát csempésszenek. A másik lehetőség az volt, hogy a rabkonyha vezetője mazsolát rendelt valamilyen tésztahoz, azt pedig eljuttatták a papokhoz. A mazsolát megértelték egy üvegben és azzal miséztek.⁵⁹

Tabódy István 1968 februárjában írt leveleiben arról is beszámolt, hogy mélyen megrendítette püspöke, Shvoy Lajos (1879–1968) halála, akihez úgy közeledhetett, mint egy gyerek. Megemlítette azt is, hogy lassan kezdett elszakadni a külvilágtól, a családtagokon kívül már nem érdekelt senki, még a hírek sem. Magdi látogatása sok örömet okozott neki, 1968 novemberében beszámolt arról is, hogy a Zabhegyezőt olvasta.⁶⁰

„Nádasdi” 1968. áprilisi jelentése szerint Tabódy magatartása tartózkodó, mint akit semmi sem érdekel. Szorgalmasan dolgozik, nem frakciózik, menekül a sétán a köztörvényesek közé. „Megyer” ügynök jelentése szerint a zárkában nem vonul vissza, régi módon viselkedik, Matheovits⁶¹ és Titely elítéltekkel igen jól megértik egymást, csak a külvilág fele konspirál, de ügyesebben. A fiatalokkal állandóan találkozik.⁶² Az augusztusi jelentés szerint Tabódy részletesen beszámolt a holdraszállásról, amiről minden bizonnyal a rádióból értesülést. A felette elhelyezkedő cellában lévő Horváth Lászlóval – aki ezután két héttel szabadult – szorgalmasan kommunikált az ablakon át levelezés útján. Úgy vélte, kinti tartózkodása sem lenne hosszú, fel volt háborodva az állam és a Vatikán megállapodása miatt. A Mindszenty-vonallal értett egyet. A jelentés

⁵⁶ Karg Györgynéről van szó, aki öt évet kapott Tabódy társaként az 1961-es ítéletben.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munkadossziéja, 149. o.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.5.- O-19867/1- Budapesti Országos Börtön 265. o. 1967. december 15-i jelentés.

⁵⁹ Tabódy-interjú, 141. o.

⁶⁰ Tabódy-hagyaték.

⁶¹ Matheovits Ferenc (1914–1995): a Demokrata Néppárt egykori országgyűlési képviselője. Többszöri börtönbüntetést szenvedett el 1949-1956, 1957-1960, 1964-1974 között.

⁶² ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 158. o.

értékelése szerint Tabódy a szabadulókat megbízta, hogy üzenetet vigyenek ismerőseinek.⁶³

A HARMADIK ELUTASÍTOTT KEGYELMI KÉRVÉNY

A nővére, Eszter a következő kegyelmi kérvényét 1969. június 18-án nyújtotta be, ebben a legfőbb indokként testvére egészségügyi problémáit sorolta. A Fővárosi Központi Büntetésvégrehajtási Intézet 1969. július 24-én adja ki Klucsó Béla alezredes, parancsnok véleményét. Klucsó szerint 23 alkalommal követett el fegyelmi vétséget. Állítása szerint Tabódy megtett mindent, hogy könnyítsen a helyzetén. Igyekezett kijátszani az intézet rendelkezéseit, hogy a külvilágról minél frissebb híreket szerezzen magának. Rendszeresen megszegte a parancsokat. Klucsó javulásként értékelte, hogy Tabódy 1966 októbere óta fenyítve nem volt, sőt négy alkalommal részesült rendkívüli kedvezményben. Munkához való viszonya sem esett kifogás alá. Fordítóként kiválóan dolgozott. Miután Tabódy változatlanul nem ismerte el bűncselekményét és nem bánta meg tettét, Klucsó az elítéltet nem javasolta egyéni kegyelemre.⁶⁴ A bírósági döntés 1969. szeptember 8-án kelt indoklásában szinte szóról szóra ugyanaz állt, mint a két évvel ezelőtti ítéletben. Az ítélező bíró ismét Bimbó István volt.

Leveleinek tanúsága szerint Tabódy 1969 novemberében már nagyon készült a kinti életre, de decemberben elutasították, és sokáig nem írhatott. Később már egy húszperces beszélő is nagyon kimerítette, utána sokáig feküdt.⁶⁵ 1969 decemberében kétszer is rádiózáson kapták, amiért mindkét esetben szigorított büntetést kapott.⁶⁶ Ez a negyed-kedvezménye elvesztését is jelentette. A nevelői vélemény nem változott: a büntetés a kitűzött nevelési célt nem érte el, bűncselekményét nem bánta meg, továbbra is a szocialista rend meggyőződéses ellensége, a társadalmi veszélyeztetettsége továbbra is nagy. Az indoklásban az állt, hogy 21 fegyelmiye miatt, különösen az 1969. decemberi fegyelmiye miatt (rádiózás) feltételesen nem bocsájtható szabadlábra.⁶⁷

Mint látható, a rádión keresztül a rabokhoz is eljutottak a külvilág hírei. Az 1970. január 17-i összefoglaló jelentésben olvasható, hogy a vietnami

⁶³ ÁBTL 3.1.2 M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 196. o.

⁶⁴ BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TŰK 9221-1961.1054.

⁶⁵ Tabódy-hagyaték.

⁶⁶ Tabódy-hagyaték.

⁶⁷ BFBI, d., 925-080 (1921),

háborúval és a közel-keleti helyzettel kapcsolatban hangoztak el ellenséges kijelentések többek között Tabódytól is.⁶⁸ „Nádasdi” megjegyzi 1970. januári jelentésében, hogy Tabódy szorgalmas és készséges, a legjobb munkaerő, nem politizál, mostanában a köztörvényesek társaságát keresi. A papokkal néha a fürdőben találkozik. Elképzelése szerint a szabadulása után Székesfehérváron a püspökségen könyvtárosi állást kap, ahol mellékesen a fordítói munkát is végezné. Plébánosi kinevezésre nem lát esélyt az ÁEH részéről. Brigádvezetőjét segíti, látszólag a véleménye mérsékeltebb lett, az idegei rosszak, jelenlegi állapotában, ha békén hagyják, csendben marad.⁶⁹

„Nádasdi” ügynököt megbízták 1970 júniusában, hogy Tabódy és Számel József elítéltről adatok gyűjtsön.⁷⁰ 1970. szeptemberi jelentéséből megtudjuk, hogy Tabódy a negyedkedvezmény elvesztése miatt erősen visszaesett, rögtön másik fegyelmi fenytést szedett össze, biztosra vette az amnesztiát. Tabódy István szerint őt nemcsak az állambiztonsági szervek, hanem a „papok is nyomták”, mert ha szóltak volna az érdekében, akkor elengedték volna. Az egész püspöki kart csirkefogók gyülekezetének tartotta, s változatlanul a Mindszenty-vonalon állt. Tabódy az ügynök szerint arról is értesült, hogy Kőnig bíboros bécsi érsek többször Pesten járt, s a Vatikán nevében igyekeznek távozásra bírni Mindszentyt. Az amerikaiak sem nézték már jó szemmel, mert gátolta a magyar-amerikai viszonyt javulását. Véleménye szerint Mindszenty két feltétel teljesítése esetén hajlandó távozni, ha ő jelöli ki utódját, és a magyar kormány rehabilitálja. Mivel ebbe sem a Vatikán, sem a magyar kormány nem megy bele, ezért Mindszenty marad, ami Tabódy szerint senkinek sem jó. Értesülése szerint, ha távozna, akkor sem a Vatikánba, hanem Svájcba menne. Tabódy úgy vélte, ha javul az egyház és az állam viszonya, akkor megszüntetik a rabságát, de már nem nagyon érdekelte, mikor szabadul.⁷¹

Egy másik, 1970 októberében kelt jelentés szerint a szovjet–NSZK-szerződést Matheovits Ferenc és Tabódy úgy értékelte, hogy a Nyugat a politikájában elvesztette a Szovjetunióval szembeni előnyét.⁷² 1971-ben írt

⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-19867/2 Főváros Központi Büntetésvégrehajtási Intézet, 29. o.

⁶⁹ ÁBTL 3.1.2M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 202. o.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 226. o.

⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 209. o. A jelentés értékelése szerint Tabódy szóbeli elmondás útján szerezte be a Mindszentyről való információkat, valamint feltehetőleg rádióval is rendelkezett, mert napi híreket tudott mondani. A börtönparancsnoknak jelentették az ügyet, mivel más hálózaton akarták a rádiót megtalálni.

⁷² ÁBTL 3.1.5. O-19867/2 Főváros Központi Büntetésvégrehajtási Intézet, 102. o.

leveleiben Tabódy a hátralévő másfél évről úgy nyilatkozott, hogy fél lábon is ki lehet bírni.

EGY ÚJABB PER KÖRÜLMÉNYEI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Tabódy István 1970 karácsonyán hivatalos személy elleni támadás miatt, 1971 februárjában pedig hivatalos személy megsértése miatt kapott 20 nap szigorított büntetést. Ezekből az ügyekből később két vádpont kerekedett.⁷³ Az elsőben az áll, hogy 1970. december 26-án a börtönparancsnok arról szerzett tudomást, hogy Tabódy rádiót tartott magánál. Ekkor két őrt küldött a cellája ellenőrzése, átkutatása céljából. Tabódy az őrökkel kiabálni kezdett, egy kést vett elő, másik kezével egy széket tartott maga elé.⁷⁴ A második vádpontból az olvasható ki, hogy 1971. február 2-án egy havas napon Biczó János alaki foglalkozást tartott, ahol a sapka levételét gyakorolták. Az egyik elítélt, Dezső Csaba megtagadta a sapka levételét, amiből szóváltás keletkezett. Tabódy közbeszólt, hogy „így még az állatokkal sem bánnak, úgy viselkedik az őrmester úr, mint egy keretlegény.”⁷⁵

A Pesti Központi Kerületi Bíróságon Garay József elnökletével az 1971. július 5-én született ítélettel Tabódy Istvánt felfegyverkezve elkövetett hivatalos személy elleni erőszak és hivatalos személy megsértése miatt négy hónapi szabadságvesztésre ítélte. Az újabb büntetést az elítéltnak szigorított börtönben kellett letöltenie, és feltételes szabadságra nem volt bocsátható. Az őrök elleni támadásról az ítéletben rögzítették: csak egy ór (Valyon) ment be a zárkába, miután átnézte két másik rab helyét, Tabódyt levetkőzésre szólította fel, aki ezt megtagadta. Közölte, hogy már olyan sokat volt rabságban, hogy tönkrementek az idegei, karácsonyát is elrontják és indulatosan felhívta Valyont, hogy hagyja el a zárkát. Bement Lassan (másik ór) is, aki Tabódy fejrészét elvéve kihátrált, Tabódy kezébe ekkor zsebkés került, majd azt letette, és egy fából készült ülőkét vett fel, azzal hadonászott. Támadó mozdulatot azonban nem tett. Pataki, a parancsnok kivezényelte a két fegyőrt, tartva a zendüléstől. A kés nem alkalmas emberi élet kioltására, a két ügyet a bíróság egyesítette. A vádlott az intézkedés mögött provokációt gyanított. A Biczónak mondott szavakat Tabódy beismerte. Enyhítő körülménynek számított a beismerés, alakilag kifogásolható volt az

⁷³ BFBI 925-080 (1921) d.

⁷⁴ Budapest X. kerületi Ügyészség irata, Tabódy-hagyaték.

⁷⁵ Uo.

intézkedés és az igazságügyi orvosszakértő véleménye lehetővé tette, hogy a bíróság a törvényi minimum alatt határozza meg a büntetést.⁷⁶

A Főváros Főügyészség 1971. augusztus 18-án indítványozta, hogy a két ítéletet helyezze hatályon kívül és vonja a kiszabott szabadságvesztéseket összbüntetésbe.⁷⁷ 1971. augusztus 30-án a Budapesti Fővárosi Bíróság a két korábbi ítéletet (az 1961-es 10 évet és a 1971-es 4 hónapot) összbüntetésül 12 év és 2 óra változtatta.⁷⁸

„Nádasdi Géza” 1971. január 2-i jelentése szerint Tabódy elmondta neki, hogy rádiózás közben meglepte az őrség, de mivel nem akarta a rádiót odaadni, ezért helyezte a szájába, és csinált egy műbalhét. Tabódyt meglepte, hogy bírósági tárgyalást mertek csinálni az ügyből, a védekezése abból állt, hogy az egészet provokációnak állította be, az örök részek voltak. Karácsonykor történt mindez egy katolikus pap ellen, ezért remélte, hogy a nyugati sajtó felkapja az ügyet. Bízott benne, hogy csak az ügyészségig jut el az ügy, s ha ott meghallgatják a védekezését, akkor visszakoznak. A társai azt vallották, hogy nem látták a kést, az örök vallomása szerinte nem számított.⁷⁹

A tárgyalásról „Nádasdi” beszámolt. Tabódy szerint jól végződött az eset, mert a BV-sek jól leégtek, megérte a négy hónapot az egész hecc. A tárgyaláson ott volt két unokahúga, akik külföldi állampolgárok, egy paptársa is megjelent, de az rögtön távozott, csak megmutatta magát. Nagy diadalnak élte meg, tetszett neki, hogy az örök elkerülték a zárkáját és hogy az ítélet indoklásában szerepelt a provokáció veszélye, a tárgyalás után elbeszélgetett az ügyésznővel, akinek félórán át lefestette a gyűjtőbéli állapotokat.⁸⁰

A 1971. áprilisi összefoglaló jelentésben arról írtak – „Halló József”, „Zsoké” tájékoztatói és „Szegedi László” fogdaügynök jelentései alapján –, hogy Várhegyi József, Szitó János, Rudán János, Matheovits Ferenc és Tabódy körül egy laza csoportosulás volt tapasztalható. Szitó és Tabódy arról beszélgettek, hogy egy memorandumot kellene kijuttatni a börtönből 60–70 politikai elítélt, elsősorban ’56-os elítéltek aláírásával, melyben leírnák a politikai elítéltekkel szembeni „embertelen” bánásmódot, mint

⁷⁶ A Pesti Központi Kerületi Bíróság irata, Tabódy-hagyaték.

⁷⁷ BFL Bü. XXV. 4.f. 9294/1971. 8. o.

⁷⁸ Ezt a Btk.72. § (1) és 73.5. (2) bekezdése alapján állapította meg. A bírói tanács elnöke Lomjapataky Béla volt, a két ülnök pedig Kovács Józsefné és Elek János. (BFL Bü. XXV. 4.f. 9294/1971. 12-13. o.)

⁷⁹ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 219. o.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.2. M-33249 „Nádasdi Géza” fedőnevű ügynök munka dossziéja, 230. o.

például a rossz egészségügyi helyzetet, az élelmezési ellátás hiányosságát, és hogy nem kapnak a munkáért bért. A memorandumot a Szabad Európa Rádióhoz vagy más nyugati rádióállomásokhoz akarták eljuttatni, válaszul arra, hogy a magyar kormány nemrég bejelentette, hogy nincsenek '56-os elítéltek a börtönökben.⁸¹

SIKERES EGYHÁZI LÉPÉSEK TABÓDY ÉS ELÍTÉLT PAPTÁRSAI SZABADÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

Visszalépve az időben, 1969. szeptember 3-án Bejczy Gyula püspöki irodaigazgató tájékoztatta püspökét, Kisberk Imrét,⁸² majd püspöke szeptember 6-án Ijjas József kalocsai érseket, a Püspöki Konferencia Elnökét arról, hogy Tabódy nővére kegyelmi kérvényt adott be öccse szabadulása érdekében ez év májusban. Kisberk tudomása szerint Horváth Richárd már tárgyalt erről Prantner József ÁEH elnökkel. A püspök szerint a Tabódy-ügy csak akkor oldódik meg bonyolultsága miatt, ha a Püspöki Kar és a Kormány megbeszélése közötti tárgyaláson ez felmerül. Szabó Imre püspök úr ígéretet tett neki, hogy kiáll a kérdés rendezése mellett a Püspöki Kar 17-ei ülésén. Megemlítette még azt is, hogy Tabódy már büntetése kétharmadát leülte és kedvező véleményt várnak a börtönből is.⁸³ Szeptember 17-én a Püspöki Kar nem foglalkozott az ügygel, igaz, Brezanóczy Pál, a Magyar Katolikus Püspöki Kar titkára kérvényt írt Tabódy amnesztiájának kérdésében Miklós Imrének,⁸⁴ az ÁEH elnökhelyettesének. Szeptember 20-án Brezanóczy Pranternek írt levelet Tabódy amnesztiájával kapcsolatban, melyben továbbítja Kisberk Imre kérését a püspökkari konferencia hozzájárulásával, hogy a 2/3-ot letöltő Tabódy javasolja amnesztiára.⁸⁵

Eközben a BM is megküldte tájékoztató anyagát az ÁEH-nak, melyben leírják, hogy ekkor politikai büntettért 7 fő van börtönben. Tabódy 1973. februárban szabadul 1/4-del, továbbra is szélsőséges ellenséges

⁸¹ ÁBTL 3.1.5. O-19867/2 Főváros Központi Büntetésvégrehajtási Intézet, 130-132. o.

⁸² Kisberk Imre (1906–1982): a székesfehérvári egyházmegye apostoli kormányzója 1969-től, megyéspüspök 1974-től.

⁸³ SzfvPL 6422-1230/1969.

⁸⁴ Miklós Imre (1927–2003): A Magyar Kommunista Pártnak és utódszervezeteinek tagja. 1951-től 1989-ig dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban; 1953. novembertől az ÁEH egyházpolitikai osztályvezetője. 1956. május 31-től az ÁEH elnökhelyettese, 1970-től első elnökhelyettes, 1971. május 16-tól 1989. április 30-ig elnök, államtitkári besorolásban.

⁸⁵ MOL XIX-A-21 53288.

magatartást tanúsít, 23 fenyítése van elítélése óta, a többi papi személy sem tart vele kapcsolatot, mert félnek, hogy provokálja őket, és bajba keverednek miatta, fiatal köztörvényes elítéltekkel foglalkozik, ezeket igyekezik reakciók szellemében nevelni, legjobb kapcsolata Matheovits Ferencsel van.⁸⁶

Miklós Imre december 30-án válaszol a levélre, válaszában közli, hogy Tabódy visszaeső bűnös, ezért nem kerülhetett sor az amnesztiára, a negyedelési lehetőség azonban még fennáll, ez 1970 februárjában esedékes.⁸⁷ Brezanóczy 1970. január 2-án írja meg az elutasítást Kisberknek, mivel december 30-án kapott csak érdemi választ az ÁEH elnökhelyettesétől. A levélben⁸⁸ tájékoztatták a harmadolás elutasításáról Tabódy visszaeső bűnössége miatt, de a negyedelés lehetőségét fenntartották. A székesfehérvári püspök Tabódy Eszternek írott levelében hivatkozik Brezanóczy és Miklós levelére.⁸⁹

Bejczy Gyula Tabódy Eszternek 1971. március 17-én írt levelében érdeklődött tőle, hogy mikor beszélt utoljára testvérével, mert Beresztóczytól szerzett értesülése szerint Tabódy mereven elzárkózik minden segíteni akarás elől.⁹⁰ Tabódy Eszter válaszában megírta, hogy novemberben látta utoljára öccsét, aki szerinte nagyon rossz idegállapotban volt, mert nagyon megviselte, hogy 1971 februárjában nem szabadult ki. Tudomása szerint a börtönben ugyanis javasolták volna kiengedését, csak a bíró nem engedte ki. A márciusi beszélője elmaradt, egészsége, idegei megromlottak, fegyelmi vétségeket követett el, már nem is dolgozhat fél éve.⁹¹

1972 márciusában a püspökségre az a hír jutott el, hogy Tabódy életveszélyesen megbetegedett.⁹² Tabódy Eszter Kisberk levelére⁹³ válaszolva azt írta, hogy lánya, Magdi március közepén látogatta meg

⁸⁶ MOL XIX-A-21-d-0017-1-1969 49. d.

⁸⁷ MOL XIX-A-21 53288.

⁸⁸ Másolat, ÁEH elnökhelyettes dr. Brezanóczy Pál érsek úrnak, a Magyar Katolikus Püspöki Kar titkára, Eger: „Tisztelt Érsek Úr! Ezév szeptember 20-i kelettel Érsek Úr megkereste az ÁEH elnökét Tabódy amnesztiával kapcsolatban. Szeretném tájékoztatni Érsek Urat, hogy Tabódy büntetésének harmadolására azért nem kerülhet sor, mert nevezett visszaeső bűnös. A negyedelés lehetőség azonban fennáll és mivel Tabódy bizonyára már kérte ennek alkalmazását, 70. február hó folyamán a börtönből való szabadulás lehetővé válik.” 1969. december 30. Miklós Imre (SzfVPL 6422-?/1969).

⁸⁹ SzfvPL 6422-171/1969.

⁹⁰ SzfvPL 6422-1076/1970.

⁹¹ SzfvPL 6422-508/1971. (1971. március 20.)

⁹² SzfvPL 6422-1972, Pro memoria 72. március 22. Aczél László aláírásával.

⁹³ SzfvPL 6422-ad 508/1972. 1972. március 25.

Tabódyt, aki ekkor úgy tudta, hogy 1973. április elején szabadul.⁹⁴ Tabódy Eszter áprilisban már arról is írt, hogy öccse súlyos beteg, de ezt nem hivatalos forrásból tudja.⁹⁵

A püspök meglepődött ezen, hivatalos választ szeretett volna erről látni, és megígérte, hogy értesülést szerez a kiszabadulásával kapcsolatban.⁹⁶ Tabódy Eszter a püspökhöz május 8-án írt újabb levelében közölte a börtön igazgatójától kapott értesítést, hogy Tabódy beteg.⁹⁷ Kisberk erre Horváth Richárdnak⁹⁸ 1972. május 12-én írt levelében gyakorlatilag összefoglalja a Tabódy szabadonbocsátása ügyében addig tett legfontosabb lépéseket, majd Tabódy megtört állapotára, romlott egészségügyi helyzetére és büntetlen előéletére hivatkozva újra a közbenjárást kérte, megemlítve, hogy a kegyelmi kérvény az Elnöki Tanácstól függ, az ÁEH-nak döntő szava lehet a miniszteri előterjesztés kieszközlésében.⁹⁹

Kisberk 1972. október 18-án újra levelet írt Ijjas József kalocsai érseknek is, melyben emlékezteti a korábbi levelére, valamint összefoglalta Tabódy amnesztiája ügyében tett legfontosabb információkat, és kérte: „ha mód van rá, a letartóztatásban lévő papjaink érdekében méltóztatassanak illetékes helyen lépéseket tenni!”¹⁰⁰

Tabódy Eszter december 18-án már arról értesítette a püspököt öccse megbízásából, hogy Tabódy 1973. április 6-án szabadul.¹⁰¹ A püspök válaszában azt írta, várja Tabódyt, hogy valóban visszatérhessen munkahelyére, és kívánja, hogy a Gondviselőtől bőségesen juttatott keresztet mindig az ő akaratában való megnyugvással hordozza és hordozhassa.¹⁰²

1972-ben érkezett egy kegyelmi kérelem külföldről is. A legfőbb ügyésznek Wolfgang Mengen adott be kérvényt 1972. április 25-én. Rajta

⁹⁴ SzfvPL 6422-665/1972, 1972. március 28.

⁹⁵ SzfvPL 6422 - 1972. április 24.

⁹⁶ SzfvPL 6422-665/1972. 1972. április 29.

⁹⁷ „Értesítem, hogy testvére (Tabódy István) egészségi állapota a befogadáskor meglévő rokkantsági állapotának és életkorának megfelelő. Az intézetben belül a szükséges egészségügyi ellátást megkapja. Bp., 1972. 04. 18.” (SzfvPL Levéltár 6422-1972. 1972. 05. 08.)

⁹⁸ Horváth Richárd (1906–1980): katolikus pap, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának Tagja.

⁹⁹ SzfvPL 6422-938/1972.

¹⁰⁰ SzfvPL 6422-938/1972.

¹⁰¹ SzfvPL 6422-1972.

¹⁰² Uo.

kívül még tízen tették ugyanezt.¹⁰³ Az elutasító válasz június 20-án készült el.¹⁰⁴

Tabódy kiszabadítása a Vatikán és a Magyar Állam tanácskozásain is felmerült. A Vatikán kezdeményezésére létrejött találkozáson (Róma, 1972. október 3–8.) A. Casaroli, az egyházi közügyek tanácsának titkára, G. Chelli és G. Montalvo vatikáni tanácsosok, a magyar kormány részéről Miklós Imre, az ÁEH vezetője, Balló István elnökhelyettes és Straub István főosztályvezető vettek részt.¹⁰⁵ A tárgyaláson többek között Casaroli érsek tolmácsolta a pápának azt a kérését, hogy a Kormány gyakoroljon kegyelmet három börtönben lévő pap - Tabódy, Rózsa Elemér, Regőczy István – ügyében. Az illetékes „elvtársak” azt válaszolták, hogy megvizsgálják ennek lehetőségét.¹⁰⁶

A bebörtönzött magyar papok érdekében Franz König bécsi érsek is próbált eljárni, aki 1972. augusztus 1-jén írt levelet¹⁰⁷ Cserháti József¹⁰⁸ pécsi püspöknek és Ijjas József kalocsai érseknek a három pap ügyében. Fenyegetőleg kilátásba helyezte azt, hogy a vallásszabadság magyarországi értelmezéséről egy külföldi cikket fog megjelentetni. Az ÁEH erre utasította Ijjast, hogy írjon olyan levelet, amely érdemben nem ad választ a feltett kérdésre, ellenben világossá teszi előtte, hogy akcióját jelentik a Vatikánnak.

¹⁰³„1961.junius 20-án, Tabódy István nevű lelkészt tizenkét évi börtönre ítélték. Humanikus okból kérjük Tabódy úrnak a hátralévő börtön-büntetését elengedni.” MOL XX-10-k 004021/1961.

¹⁰⁴ BFL XXV. 4.f. 9294/1971.

¹⁰⁵ A tárgyaláson öt témát javasoltak napirendnek: 1. az egri érsek kinevezése, hajdúdorogi kormányzás; 2. más személyi kérdések; 3. az egyházi intézményekben belső szolgálatot végző szerzetesnővérek utánpótlása; 4. a külföldön élő kat. emigráció gondozása; a szentszék és a magyar kormány közötti állandó kapcsolat; 5. különfélék. A különfélékben szó esik a hittanbeíratásokról, a pannonhalmi főapátválasztásról és a bebörtönzött papok kiengedéséről. (ÁBTL 3.2.5 O-8-555/11 Nérók dosszié 79. o.)

¹⁰⁶ ÁBTL 3.2.5 O-8-555/11 Nérók dosszié 83. o.

¹⁰⁷„Excellenciás Uram! Nagyon pontos és megbízható információk vannak a kezemben három magyar papról, akik már hosszú idő óta börtönben vannak anélkül, hogy meg lehetne tudni, az illetőket mely okból ítélték részben magas börtönbüntetésre. Tabódy István, Rózsa Elemér és Regőczy István papokról van szó. Amennyiben nem volna lehetséges Excellenciának az eltételekről közelebbi felvilágosítást kapni, úgy valószínűleg indítatva fogom magam érezni egy külföldi nagy napilapban egy cikket nyilvánosságra hozni, amely az életsorsokat tárgyalni, a vallásszabadság fogalmát Magyarországon illusztrálni fogja.” Bécs, 1972. 08. 01. (MOL XIX-A-21d-004-23/1972.)

¹⁰⁸ Cserháti József (1914–1994): 1969-től pécsi megyéspüspök, 1970-től a Magyar Püspöki Kar titkára.

Ijjas szeptember 6-án elküldte válaszát¹⁰⁹ Könignek. Ijjas azt válaszolta, hogy König levele beavatkozást jelent a magyar katolikus egyház ügyébe és az ügy háttérében minden bizonnyal Mindszenty áll, az ő ösztönzésére küldte el König a levelét.¹¹⁰

Az ÁEH november 3-i politikai munkatársi értekezletről készült jegyzőkönyvben is nyoma maradt az eseményeknek.¹¹¹ Az 1972. december 19-i országos értekezleten Miklós Imre beszámolt a tárgyalásokról, amelyen a Vatikán képviselői a három börtönbe lévő pap (Tabódy, Rózsa, Regőczy) ügyét is előhozták. A pápa különleges kérése az volt, hogy a börtönből hamarabb szabaduljanak. Rózsa és Regőczy ekkor már szabadlábban volt. Miklós Imre megjegyezte, hogy úgy tesznek, mintha a pápa kérésére engedték volna ki a papokat. Tabódyval összefüggésben kijelentette, hogy bár nem érdemli meg a 4 hónap elengedését, ügyében is azt javasolják, hogy engedjék ki, hiszen ha kiengedik, úgymint hamarosan vissza kell őt vinni. De ezzel a gesztussal megmutathatják, hogy készek Tabódy Istvánt kiengedni, s nem tehetnek róla, hogy Tabódy nem akarja a normális állapotokat.¹¹²

Ezt követően Miklós Imre a Rómában megtartott tárgyalásokra hivatkozva 1972. december 11-én először Mona Gyulának, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály helyettes vezetőjének küldte el javaslatát a katolikus papok (Tabódy István, Regőczy István, Katona István) szabadlábba helyezése¹¹³ ügyében. A javaslatban leírták, hogy az ÁEH jelentését a Politikai Bizottság elfogadta, ezért a BM illetékeseivel egyeztetve kéri a hozzájárulást az amnesztiához.¹¹⁴ Miklós 13-án elküldte Korom Mihály igazságügy-miniszternek is a javaslatot, amelyben kérte, hogy soron kívül intézkedjen, mivel az elítéltek hamarosan szabadulnak.¹¹⁵

A javaslatához csatolták a papokról készített belügyminisztériumi jelentést.¹¹⁶ Az ügyben 1972. november 30-án készített összefoglaló a

¹⁰⁹ „A szentszék a magyar püspöki karral állandó kapcsolatban áll és mint ismeretes évek óta tárgyalásokat folytat a magyar kormánnyal, úgy tudjuk, hogy az Apostoli Szentszék a magyar egyház ügyeit jól ismeri és a felvetett kérdésben is a magyar kormány által ismételtén tájékoztatta magát.” (MOL XIX-A-21-d 004 23/1971 65. d.)

¹¹⁰ MOL XIX-A-21-d 004 23/1971 65. d.

¹¹¹ MOL XIX-A-21-D 1972- 008-0010 65. doboz 009-1/d.

¹¹² MOL XIX-A-21-D 1972- 008-0010 65. doboz 0010-7a/1972.

¹¹³ Tabódy István tényleges szabadulása 1973. április 6-án, Regőczy Istváné 1973. július 6-án, Katona Istváné 1973. január 30-án volt várható.

¹¹⁴ MOL XIX-A-21-d TÜK 1972, 0017, 67. doboz 0017 Egyházi személyek letartóztatása.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Itt a három pap mellett még Rózsa Elemérről is készült összefoglaló, de az ő szabadulását 1972. december 17-re várták, így feltehetően Rózsát a javaslatban nem is szerepeltették közeli szabadulása miatt.

következőket tartalmazta: Tabódy István az ítéletét törvénytelennek tartja; a rádió adásaiban és a rabújságban megjelenő politikai és gazdasági vonatkozású adásokat, cikkeket hasonló beállítottságú társai előtt kritizálja, bírálja; a rendszer életképtelenségét hangoztatja. Ellenséges beállítottsága miatt a politikai elítéltek további fertőzésének megelőzése céljából kb. 2 évig a Sopronkőhidai Fogházban köztörvényes elítéltek között volt. Szabadságvesztése alatt kb. 20 esetben sértette meg a börtön szabályzatot, amiért fenytést kapott. 1971. júliusában a börtönben hatósági közeg ellen támadt. Magatartását kijelentése szerint szabadulása után sem kívánja megváltoztatni. Püspökének (Kisberknek) az a terve vele, hogy 6–8 hónapra szabadságra küldi, utána pedig a püspökség könyvtárába helyezné el, hogy minél kevesebbet érintkezzen az emberekkel, nehogy galibát okozzon. A szabadulását idő előtt (1973. április 6.) nem javasolják.¹¹⁷

Miklós Imre 1972. december 16-án levélben¹¹⁸ kérte meg Bényi József római nagykövetet arra, hogy még karácsony előtt tájékoztassa Casaroli érseket a börtönviselt papok ügyéről. Az üzenet lényege, hogy Miklós Imre Casaroli kérésre megvizsgálta a lehetőséget és lépéseket tett a bebörtönzött papok elengedésére, így Rózsa Elemér 1972. december 8-án (9 nappal az ítéletében kiszabott idő előtt!), Regőczy István 1972. december 16-án elhagyta a börtönt. Tabódy a magatartásával rendkívül megnehezíti, hogy az ügyében kedvező döntés szülessen, így a hátralévő büntetésének elengedése hosszabb időt igényel, ezért őt nem tudták karácsonyra kiengedni.¹¹⁹

1973. január 2-án Casarolit értesítették, hogy Tabódy december 31-én visszatért az egyházmegyéjébe.¹²⁰ Eközben 1972. december 30-án kapta meg a Fővárosi Bíróság az értesítést az igazságügy-minisztertől, hogy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1972. december 29-én 10-12/29/192. számú elhatározásával a Budapesti Fővárosi Bíróság által népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette és más büntettek miatt Tabódy Istvánra kiszabott 12 évi 2 hónapi szabadságvesztés hátralévő részének végrehajtását kegyelemből elengedte.¹²¹ A 10 éves közügyektől való eltiltásra nem vonatkozott a kegyelem.

¹¹⁷ MOL XIX-A-21-d TŰK 1972, 0017, 67. doboz 0017 Egyházi személyek letartóztatása.

¹¹⁸ A levelet Völgyesi Mátyással, az ÁEH Pénzügyi Főosztályának vezetőjével küldte el, aki a Római Magyar Akadémia átadása miatt utazott Rómába.

¹¹⁹ MOL XIX-A-21-d TŰK 1972, 0017, 67. d., 0017 Egyházi személyek letartóztatása.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ BFL Bü. XXV. f. 4. f. FB TŰK 9221-1961. 1068. o.

Tabódynek még aznap meg kellett jelennie a rendőrségen.¹²² A szabadulása előtt – elmondása szerint – már forrt a lekvár, érlelték, hogy legyen belőle bor, a zsebében ott lapult a rádió, készülve a szilveszteri műsorra. Amikor szólították, hogy szabadulhat, akkor attól félt először, hogy csak máshová viszik át, ami motozással jár, és akkor megtalálják nála a rejtett dolgokat.¹²³

A Fővárosi Központi Büntetésvégrehajtási Intézet 1973. március 29-én kelt jelentésében már arról számolt be, hogy az ellenőrzés alatt levő „politikai veszélyesek” száma 51 főre csökkent. A szabadítottak névsorában Tabódyt is feltüntették.¹²⁴

Tabódy ezután fél évig szabadságot kapott püspökétől, majd 1973 szeptemberétől Székesfehérváron káplán, 1975-től Csabdin, 1982-től Kislángon, 1987-től Bicskén plébános. A rendszerváltás után bírósági ítéleteit semmisnek nyilvánították és számos elismerésben részesült.

Tabódy István 2000. szeptember 25-én halt meg, Révfülöpon temették el. Bicskén szobor és emléktábla őrzi emlékét.

¹²² Tabódy-hagyaték

¹²³ Tabódy-interjú, 145. o.

¹²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-19867/2 Főváros Központi Büntetésvégrehajtási Intézet, 265. o.